

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет
Кафедра філології

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

**Гуцулія очима Іншого (на матеріалі художніх та
репортажно-мандрівних текстів другої половини XIX
– першої третини XX ст.)**

Виконала: студентка IV курсу
Гуманітарного факультету
(спеціальність – філологія)
Косійчук Марія Ігорівна

Науковий керівник:
кандидат філологічних наук,
старший викладач кафедри філології
Ільницький Данило Ярославович

Консультантка:
Салій Олександра Романівна,
кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця
ДУ «Інститут Івана Франка НАН України»

Львів – 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
РОЗДІЛ 1 Формування культурно-історичного та етнографічного поняття про Гуцульщину в наукових працях іноземних авторів до другої половини ХІХ ст.	6
1.1. Гуцульщина в історичному фокусі Заходу кінця ХІХ – початку ХХ ст.	6
1.2 Сприйняття гуцульської літератури крізь поняття екзотизму	14
1.3 Спорідненість карпатських етнорегіонів у лексико-семантичному полі	18
РОЗДІЛ 2. Інший у стосунку до Гуцульщини	23
2.1. Наратив Гуцулії на основі англійських репортажно-мандрівних текстів «Дівчина в Карпатах» Мені М'юріел Норман та «Ровером по Польщі» Бернарда Ньюмана	23
2.2 Конструювання образу гуцула в австрійській літературі (Карл-Еміль Француз та Леопольд фон Захер-Мазох)	37
РОЗДІЛ 3. Специфіка карпатського тексту у літературі польських авторів	47
3.1 Інтерес польських митців до Гуцульщини у кінці ХІХ ст.	47
3.2 Свій – Інший: Станіслав Вінценз у стосунку до Гуцульщини на тлі релігійних мотивів	
ВИСНОВКИ	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	62
ДОДАТКИ	64

ВСТУП

Тема міжкультурної комунікації та взаємодії досить часто фігурує в університетських просторах, медіа, наукових працях та виданнях. Проекти підтримки і розвитку такої кроскультурної взаємодії найчастіше виростають у містах-прикордонниках, одним із прикладів є німецьке місто Франкфурт і польське Слубіце, яких розділяє річка Одра та з'єднує міст без прикордонного пункту пропуску. У Франкфурті створений проєкт уявного міста Слубфурт, що мав би поєднувати культури двох згаданих міст різними мистецькими ідеями, спортивними діяльностями, університетом, корпус якого перебуває на різних берегах ріки. Для встановлення такої тісної взаємодії з польським, а тим більше з угорським чи румунським народами українцям ще далеко. Зараз все частіше мова заходить про промальовування тієї кордонної лінії «моє/твоє» та ділення культурної спадщини, що теж є однією зі стадій цього міжкультурного порозуміння. Гадаю, для встановлення тісного зв'язку та співпраці важливо мати сформовані етнічну та національну ідентичності, візії «Свого» і «безпечного Іншого», не того Іншого, хто загрожує своїй культурній ідентичності, а того, хто є лише ще одним кольором спільної картини сучасності.

Своєю працею маю на меті докластися до творення здорового образу Іншого, вияскравити історичні реалії сприйняття Гуцульщини Іншими та співставити його зі сприйняттям Гуцульщини «своїми», а разом із тим докластися до будівництва етнокультурних мостів між європейськими карпатськими регіонами. Одного разу Христина Назаркевич поставила своїм студентам запитання: «Чи потрібні ми Європі?». Це змусило мене на тривалий час поринути в роздуми, наслідком яких стало рішення писати про Іншого у своїй дипломній роботі. До вибору теми також доклався особистий болючий досвід втрати гуцульського Свого шляхом всерединного «паління

старих речей» (до чого немалий внесок зробила радянська ментальність), що змотивувало мене до компенсації тієї втрати старовинного у такий спосіб.

Тож чи потрібні ми Заходу? Якщо дивитися на карту європейського простору крізь окуляри системності, то можна виокремити кожну країну як інший елемент. Європа не була би Європою, якщо б не було зв'язків між елементами. Між деякими ці стрілочки слабші, а між деякими, навпаки, сильніші. Десь простежується рівномірний взаємовплив, а десь переважає односторонність впливу. Ці зв'язки безумовно сприяють формації елемента, власне, назва не змінюється, але колір елемента на такій мапі може набувати іншого відтінку. Також елемент може слугувати кордоном для взаємопередачі ще двох інших культур. Зв'язки бувають різними і з часом вони можуть мінятися, та важливо передусім те, що ці зв'язки мусять існувати. Радянська влада сприяла стиранню тих стрілочок, мала на меті злити підпорядковані їй елементи в одне болото без берегів, але завдяки українській аналогії системи, що завжди промальовувала ті кордони, перехоплювала вплив західних культур, вдалося підтримати той зв'язок, і навіть тоді, коли той дріт перерізали, вона невтомно знову і знову його проводила. Коли зі сторінки намагаєшся вдесяте стерти написане олівцем, то після одинадцятого разу залишиться відбиток написаного, якого не зітреш навіть такою потужною гумкою, якою була радянська система.

На сьогодні є брак українських досліджень, що стосуються художніх та репортажно-мандрівних текстів іноземних авторів про Гуцульщину другої половини XIX – першої третини XX ст. Через відсутність українських досліджень на цю тему виникає ризик втрати міжкультурного діалогу з представниками інших етнічних спільнот Європи. Тож актуальність роботи полягає аналізі-монтажі текстів іноземних авторів у їх стосунку до феномену Гуцулії. Більшість використаних джерел не

перекладені українською мовою, тож окремі фрагменти текстів із польської, словацької, англійської мов мені довелося перекладати самотужки, що виявилось не менш приємною справою, ніж написання самої роботи.

У першому, вступному, контекстуальному розділі роботи я подам історичний огляд гуцульських земель у стосунку до інших етнічних спільнот і проаналізую австрійські переписи населення територій Гуцульщини для дослідження відсотку Іншого, а також досліджу питання наукового інтересу Іншого до Гуцульщини.

У другому розділі буде сконструйовано мітологічний образ Гуцульщини та гуцула крізь призму Іншого, а також продемонстровано процес розвитку наративу про Гуцулію в художньо-репортажних і мандрованих текстах.

Третій розділ вияскравить постать Станіслава Вінченца та його стосунки з Гуцульщиною, а також у ньому буде досліджено інтерес до Гуцульщини у творах інших польських авторів та реалізована спроба знайти межу між Своїм та Іншим на основі текстів Станіслава Вінченца та Петра Шекерика-Доникова. Робота вміщує в собі різні фактологічні джерела, такі, як австрійські переписи населення, картографічні матеріали, авторські замальовки, фотографії, що свідчать про значущу присутність різних етнічних культур на карпатських теренах.

РОЗДІЛ 1

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНОГО ТА ЕТНОГРАФІЧНОГО ПОНЯТТЯ ПРО ГУЦУЛЬЩИНУ В НАУКОВИХ ПРАЦЯХ ІНОЗЕМНИХ АВТОРІВ ДО ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

1.1. Гуцульщина в історичному фокусі Заходу кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Упродовж століть карта Гуцульщини була доволі мінливою. Кордони перемальовувалися, кольори територій мінялися. Якщо брати до уваги другу половину ХІХ – першу половину ХХ ст., то за такий невеликий проміжок часу територія теперішньої західної України встигла побувати під правлінням Габсбурзької монархії (1772–1867 рр.), Австро-Угорської імперії (з 1867 р.), а після закінчення Першої світової війни у польській окупації (1919–1939 рр.), а згодом у складі радянської держави. Вже сам факт присутності кількісних слідів різних панувань та їхніх форм правління на території Галичини (куди входила також і Гуцульщина) частково спростовує гіпотезу Миколи Домашевського про герметичність Гуцульщини і її цілковито внутрішній взаємообмін культури, незалежно від кордонів¹. У збережених австрійських переписах населення 1880 і 1890 років оприявлена чисельність різних народностей на території галицької Гуцульщини. За статистичними даними 1890 року число русинів становило 59320 осіб, поляків – 802 особи, 2137 німців, 2740 євреїв та шестеро інших, якими могли бути румуни, вірмени або чехи (див. *Додаток 3*). В інших переписах «іншість» можна вирізнити лише за релігійною приналежністю. Наприклад, три австрійські переписи до 1880 року включно дають

¹ М. Домашевський. *Історія Гуцульщини: Гуцульський дослідний інститут в Чикаго, США // Конференція Гуцульських Товариств Америки і Канади в Чикаго*. Том 1. Чикаго - Львів 1995, с. 15.

статистику населення лише за віросповіданням. Я не брала їх до уваги у своєму дослідженні, оскільки вони не дають точної інформації про етнічний поділ населення.

Якщо порівняти згаданий перепис із етнографічним складом людности Галичини (її докладно проаналізував Володимир Кубійович), а конкретніше — Косівського повіту (до якого входило і Жаб'є) у 1939 році, то можна відзначити істотне збільшення числа юдеїв – до 8125, та поляків – до 2680 осіб².

Ця фактологічна інформація аргументує значущу присутність Іншого в Гуцульській етнографічній групі кін. XIX – поч. XX ст. Таке явище говорить про певний рівень взаємної толерантності з обох сторін, а по-друге, про мотивацію пізнавати нове та самого носія нового – Іншого. Гуцульська етнографічна спільнотність радше відкрита. Звісно, вона має кордони гір, що у свій спосіб оберігають духовність, традицію, діалект у часі XIX ст., а складна ландшафтна будова, що створює додаткові труднощі з добиранням до певного місця, не стає на заваді присутності Іншого. Тут можна виокремити властивості етнічної спільноти, подібні до мови, а власне її «пластиліновість» разом із притаманним явищем еволюції, інкультурації, запозичення, прийняття і відторгнення. Ці всі особливості ми простежимо згодом у гуцульській творчості іноземних письменників.

З іншого боку, поняття кордону має соціально-політичний аспект, коли присутність Іншого зумовлена певними політичними рішеннями, завоюваннями, підпорядкуванням тій чи іншій владі. Оскільки більшість іноземних авторів, яких я тут намагатимусь оприятити у їхньому стосунку до Гуцульщини, значну частину свого творчого життя проживали та

² Кубійович В. М. *Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939 // Національна статистика Галичини*. Вісбаден 1983, с. 21.

подорожували саме в Австро-Угорській Галичині, то, гадаю, в наступному розділі варто окреслити певні важливі історичні вектори, які пронизують їхні літературні твори і пов'язують ці два простори.

Розмову про формування культурно-історичного та етнографічного поняття про Гуцульщину в іноземних працях можна почати вже з другої половини XVIII ст., а конкретніше – із постаті Бальтазара Гакета. Він народився у 1739 р. у Франції, про його родину і французьке дитинство майже нічого не відомо. Свою кар'єру науковця він розпочинає із філософських студій у Понт-а-Муссоні, згодом вивчає медицину у Парижі. У 1786 році його запрошує в Галичину губернатор Йозиф Бріґідо, а вже наступного року Гакет стає керівником кафедри природничих наук Львівського університету. Ще через рік здійснює свою першу подорож Гуцульщиною та Покуттям, встиг побувати у Надвірні, Делятині, Коломії, Яблуневі, в Кутах та Галичі.³ Свій досвід Бальтазар Гакет фіксує у праці «Новіші фізично-політичні подорожі Гакета в 1788-1795 рр. через Дакійські, Сарматські або Північні Карпати» дев'ятий розділ якої присвячує звичаям та обрядам покутських Карпат та їх мешканцям. В його праці конкретної назви етнічної спільноти людей, що населяли Карпати, як «гуцули», немає. Такі поняття, як «гуцули», «Гуцульщина», «гуцульськість» набирають ширшої популярності на початку XIX ст., до того часу досвідчення Гуцульщини, особливо іноземними авторами, входить крізь двері Покуття. Для глибшого переконання візьмемо до прикладу карту 1670 року польського військового картографа Гійома Левассера де Боплана і голландця Яна Блау «Ucraina pars quae Pokutia vulgo dicitur» (див. *Додаток 10*) та карту англійського картографа Емануеля Боуена 1750 року (див. *Додаток 9*), де в першій окреслена ціла область від

³ *Ровенчак І.* Бальтазар Гакет як географ України] // *Історія української географії.* — Тернопіль, 2000. — Вип. 2. — С. 56

Галича до Довгополя під назвою «Pocutie». В іншій карті також немає Гуцульщини, а тільки топонім «Sarpack mountain», що займає значно меншу площу, ніж «Pocussia». *«Покутяни, а далі в більш гірській частині карпатського краю носять такий стрій: голова прикрита округлою чорною з овечої шкіри шапкою, що звисає»*⁴, – подібні до тих гуцульських зимових шапок, що описує Володимир Шухевич: *«Зимою вкривають мущини голову клепанею, шликом, або шепкою з червоного або синього сукна бараном підбита»*⁵. Також покутяни Гакета ніде не ходять без сокирки, яка має бути такою гострою, щоб нею можна було все тяти, вона годиться і для самозахисту, щоб у якій сутичці можна було б поранити супротивника⁶. Згодом бартка стає популярним гуцульським символом у художніх творах – як українських, так і в іноземних. У тому ж самому розділі Бальтазар Гакет фіксує такі місця своєї подорожі, як Мармароський масив, Чорногірський хребет, а також місце, звідки бере своє джерело річка Чорний Черемош – Чивчинські гори, що також належать до Мармароського масиву.

Цікавим спостереженням є авторська характеристика покутян:

*«Найважливіше, що можна сказати про них то, по-перше, їхня працьовитість і те, що здебільшого не толерують в себе у горах жидів. Одного разу один з тих кровопивців оселився серед горян, та вони дуже швидко його позбулися і по тому випадку жоден уже не наважувався на щось подібне»*⁷

Інтолерантність горян до євреїв не є дивиною. До того ж, присутність їх незначної кількості на території Гуцульщини у XVIII ст. творила різочіший контраст між «чужим» і «своїм», тож не виняток, що тут більше

⁴ Hacquet B. *Dzieł wszystkich // Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach podróżników. Wybor tekstów z lat 1795-1939.* Warszawa: Dialog 2001, с. 15. (Переклад мій МК).

⁵ Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах.* Харків: видавець Олександр Савчук 2018, с. 179.

⁶ Hacquet B. *Dzieł wszystkich // Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach podróżników. Wybor tekstów z lat 1795-1939,* с. 16. (Переклад мій МК).

⁷ *Nota o autorze // Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach podróżników. Wybor tekstów z lat 1795-1939,* с. 11. (Переклад мій. – М.К.).

зіграв роль чинник власної безпеки. Однак, не можна й заперечувати, що деякі стереотипи про «жидів» також вже могли існувати в тогочасному суспільстві. В контексті єврейської теми можна плавно перейти до наступного автора, якого я маю на меті тут висвітлити, а саме – Карела-Франтішка Владислава Запа, який у 1844 році у Празі видає працю під назвою «Мандрівки та прогулянки по Галицькій землі». У десятому розділі він подає дані про кількість євреїв у Станіславові. Станом на 1842 рік у Станіславові проживало 10 564 мешканці, з яких 5 653 євреїв. Їх процентне відношення почало збільшуватися з 1840 року. Частково до цього спричинився російський царський уряд, що через введення певних обмежень щодо прав євреїв, змусив їх емігрувати на захід.

Карел-Франтішек Владислав Зап – це чеський етнограф, історик та публіцист, що також має і німецьке коріння. У свій час він доклався до будування чесько-польсько-українських культурних стосунків.⁸ Також відомо те, що він товаришував з І. Вагилевичем та Я. Головацьким, якийсь час працював у Львові. Його дружина Гонората Запова – полька, уродженка міста Снятин, свого часу була письменницею та активісткою феміністичного руху. Зап є чи не першим іноземним дослідником Галичини, у працях якого карпатський етнічний народ фігурує під назвою *гуцули*: «Поки ми* їли, до хати ввійшов старий чоловік міцної статури. На ньому був гуцульський стрій: чорний волохатий сердак і червоні широкі штани. Мав сиве довге волосся і також вуса, в одній руці тримав великий капелюх з широким краєм, а в другій здоровенний покручений патик, через плечі висіла дзьобенка (ремінна торба) – *Sława Jesusu Christusu!* – сказав він стоячи у дверях кімнати. То був перший гуцул, якого я зустрів»⁹ – Цією

⁸ *Nota o autorze // Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach podróżników. Wybor tekstów z lat 1795-1939*, с.33.

* *Ми* – тобто автор та його колега-німець, з яким вони разом подорожують.

⁹ Karel W. *Cesty a procházky po Halické zemi*. Praga 1844, с. 199. (Переклад мій МК)

характеристикою автор підкреслює чотири атрибути гуцульськості, які першими впадають в око представнику іншої культури. Це – тілесність, етнічна унікальність ноші, стиль зачіски, а також лінгвістичний контекст культури. Щодо першого, то на образи саме міцної гуцульської статури можна натрапити у багатьох творах. До прикладу, Карл-Еміль Француз пише, що зухвала безстрашність статури гуцула прихована під виглядом гордої стриманості, але вона здатна й раптово вирватися, як гаряче джерело через сніговий покрив,¹⁰ кремезних чоловіків українських Карпат також наслідує й художнє мистецтво. Згадаймо усталені художні образи Олекси Довбуша, просякнуті романтизмом, згодом і в українських кінострічках фігуруватиме ця стереотипна гуцульська ікона, наприклад, у фільмі «Меланхолійний Вальс» Бориса Савченка чи у всевідомому «Тіні забутих предків» Сергія Параджанова, де роль Іванка грає високий та широкоплечий Іван Миколайчук, також про гуцульську тілесність пише і Володимир Шухевич: «Тіло своє достроює Гуцул до краси природи, що його окружає; тож не диво, що він в убранню такий вігадливий, як ніхто иньший, в чім піддержує його ще і вроджена гордовитість, котра доводить до того, що Гуцул аби показати ся перед иньшим, аби почванити ся своїм богацтвом, любить поєлити ся»¹¹, – даний уривок проливає світло на самоусвідомлення гуцулами того факту, що вони є іншими, що їхня ноша відрізняється від польського, румунського, молдовського, австрійського, жидівського чи навіть русинського. З протилежного боку, присутність такого усвідомлення підкреслює і саму присутність тих інших народів на території гуцульських Карпат, однак через свою меншість ті групи не мали значного впливу на зміну гуцульської традиції, а навпаки, впали під явище асиміляції.

¹⁰ Француз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). Чернівці 1910, с. 4.

¹¹ Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. С. 73.

Традиційний одяг гуцулів завжди вабив іноземців своїми яскравими кольорами, декораціями, вишивками та складністю пошиття. Володимир Шухевич вклав гуцульську ношу у цілий розділ своєї дослідницької праці, де описує кожен елемент убирі від постолів, кресані до писанів і брацарів, що є вишитими частинами сорочки. Мені Мюріель Норман пише, що ця вишивка у верхній частині рукавів нагадує їй за стилем і традицією грецьку вишивку.¹² Що ж до привітання «*Śława Jesusu Christusu!*» замість гуцульського «Слава Йсу!», можна сказати те, що цей приклад тільки більше увиразнює контраст «свого» та «іншого» на лінгвістичному рівні. Ті, хто за своїм зовнішнім виглядом і зачіскою не підпадають під традиційний образ рутена чи гуцула, напевно в очах гуцула є поляком, або принаймні тим, хто розмовляє польською. Такий стереотип частково підтверджується. Шлях пізнання Гуцульщини, особливо авторами, які походять із західних країн Європи, зазвичай проходить крізь польськість, як у випадку із Норман, або англійським письменником Бернардом Ньюманом, який також пише про Гуцульщину у книзі під назвою «Ровером по Польщі».

Останній автор, якого я б хотіла згадати у цьому підрозділі – це уродженець міста Чернівці Раймунд Фрідріх Кайндль, однак сім'я його походила з австрійських країв. Кайндль писав про гуцулів пізніше, ніж інші згадані автори, його праця «Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази» виходить у 1894 році німецькою мовою, однак підпадає під монографічний стиль писання попередніх авторів. Працю Кайндля високо оцінив Володимир Шухевич, який видав першу частину своєї монографії про гуцулів на п'ять років пізніше і в деяких частинах навіть посилається на нього.

Знайомство Кайндля з Гуцульщиною розпочалося ще з його дитинства: у батьківському домі працювала служниця гуцулка, яка

¹² Norman M. *A Girl in the Carpathians*. London: George Philip & Son 1892, c. 14.

переповідала дітям старі приказки та легенди, тим самим передаючи дітям своє захоплення і любов до Гуцульщини. Перед роботою над своєю фундаментальною працею про гуцулів, Кайндль захистив докторську дисертацію з філософії у Чернівецькому університеті, що безсумнівно мало вплив на формування особистого світогляду і подальших наукових зацікавлень.

Про тему іншості і контрасту між гуцулами та представниками інших народностей можна говорити багато, наводити безліч відмінних рис, екзотизувати їх, однак Кайндль у своїй праці робить дуже цікаву річ, звужуючи ці межі лише до бойків, гуцулів та русинів. *«Гуцули – також офіційно зараховуються до русинів, але вони настільки відрізняються від бойків і руснаків, що дають привід до численних припущень щодо їх походження»*.¹³ Гуцульська іншість формується безпосередньо у віддаленому слов'янському куточку, обрамленому високими горами. Століттями раніше гори стають місцем втечі і прихистку від різних нападників. Не можна не погодитись, що те місце могло стати прихистком і для інших народностей, однак Фрідріх Кайндль стверджує, що над усіма переважали саме слов'янські гуцули і наводить декілька аргументів на ствердження цієї тези:

- Доказом цього служить передусім перелік назв у гуцульському краї: вони переважно, а навіть виключно, слов'янські;
- Велика кількість імен співзвучна з русинськими, отже – слов'янська;
- Русин може добре порозумітися з гуцулом¹⁴.

Звичайно, що це опертя досить незначне і варто це питання дослідити у ще кількох історичних працях, а то й більше, опертися на діалектний дискурс і його схожість з русинською та іншими сусідніми мовами, та поки

¹³ Кайндль Р. Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази // Молодий буковинець*. Чернівці 2000, с. 8.

¹⁴ Кайндль Р. Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*, с. 9.

залишаю це питання відкритим для свого подальшого дослідження, а зараз знову хочу перемкнути увагу на присутність іншого та чужого у гуцульському просторі та перекладення екзотичної для них реальності на власну мову і власні реалії.

1.2 Сприйняття гуцульської літератури крізь поняття екзотизму

Особливу увагу в цьому підрозділі хочу присвятити українському науковцю в галузях літератури та культурології Ярославу Поліщук, який видав польськомовну працю «Українські перехрестя», де він досліджує певні постаті української літератури від епохи романтизму, твори яких освітлюють процес долання провінційності та вихід із рабства колоніальної системи. Автор звертає увагу на багатокультурність української літератури кінця XIX ст., на відкритість до будування зв'язків із західним світом, а також вводить термін *екзотизму* у стосунках між письменником та його об'єктом – Гуцульщиною в історичних реаліях кін. XIX – поч. XX ст. Власне, моє ознайомлення з темою екзотично забарвленої лексики у текстах про Гуцульщину розпочалося саме із його праці, тож, на цьому я б хотіла зосередитись трохи більше.

У старогрецькій мові слово «ἐξωτικός» означає «чужий, нетутешній, інший», а також все характерне для природи, побуту, культури віддалених, маловідомих країн: рослинна екзотика, словесна екзотика, екзотика південних країн, екзотика в музиці¹⁵. Іншими словами, наділення лексики ореолом екзотичності відбувається за принципом «свій-чужий». Бачимо, що існування екзотизмів можливе лише у межах кола новизни, як тільки частотність використання екзотизму збільшується і виходить за межі того

¹⁵ Головащук С. *Словник-довідник з українського літературного слововживання*. Київ: Наукова думка 2004, с. 446.

кола у реципієнтній мові, то і «чуже» може трансформуватися у «своє», а разом з тим і втратить своє екзотичне забарвлення.

Поняття екзотичності гуцульській літературі часто приписують не тільки іноземні автори, а й українські. У цьому контексті якнайкраще увиразнюють ситуацію твори «Гуцульський король» Івана Франка чи «Камінна душа» Гната Хоткевича, де в обох творах оповідач є людиною ззовні, таким собі акушером, що переймає незнані характери, побут і традицію і, переклавши на доступну мову, вкладає у свої твори. У «Камінній душі» чи у творі Івана Франка гуцульський діалект зустрічається дуже рідко, такі слова як «кичери», «ирщені», «дєдик», «панчік» є радше поодинокими випадками, ба навіть часом беруться у лапки: *«Марусі, наприклад, дуже подобалася “уберя” гуцульська, і якось в неділю вона, для жарту, перебралася по-гуцульськи: від одної баби взяла запаску, від другої постолі, від третьої фустку, сорочку свою побігла принесла»*¹⁶. Автор підкреслює діалектне слово «уберя», що на Гуцульщині позначає традиційний одяг, а втім, така особливість формує власне концепт Гуцульщини екзотичної в уяві зустрічного читача. Інший візерунок малює Василь Стефаник. Стефаник далекий від всілякої ідеалізації, він не тільки уникає блискучих риторичних фігур та яскравих кольорів, що легко кидаються в очі, а навпаки вимальовує сірі сюжети та часом нудні і понурі образи побуту, що радикально відмінні від змісту романтичного міту¹⁷. У своїх творах він рідко вдається до екзотизації дійсності, яка є радше еквівалентним перекладом без застосування аналогу. До прикладу, у творі «Камінний хрест» (події твору хоч і відбуваються у покутському селі Русів, та все ж текст пересипаний різними «гуцулізмами») автору залежить

¹⁶ Хоткевич Г. *Камінна душа*. Харків: Фоліо 1911, с. 7.

¹⁷ Polishczuk J. *Ukrainskie rozstaje*. Białystok 2015, с. 63.

передати всю складність внутрішнього становища людини, що у власному гірському просторі відчувається вигнанцем.

По інший бік Черемошу – письменники, які є носіями іншої культури, які виростили у позаукраїнській площині та яким випало бути у гуцульських краях і писати про них. Однією з них є шотландська письменниця Мені Мюріель Норман. Подорожуючи Карпатами в кінці XIX ст., вона написала роман «Дівчина в Карпатах», де описує життя гуцулів, їхні стосунки з іншим етносом. Її текст, в порівнянні з авторами, що жили ближче до Гуцульщини, вирізняється своєю унікальністю, насиченістю і наповненістю екзотизмами. Вона є першою жінкою, яка виводить тему про гуцулів на ширший західний контекст, а її освіченість та досвід мандрювання дозволяє наповнювати свою розповідь різними інтертекстуальними вкрапленнями, а також вдаватися до порівнянь зі своєю країною та із іншими культурами Європи. Авторка частіше вдається до опису та порівняння безеквівалентних гуцульських топонімів, ніж до транслітерування їх у свій англійський текст, однак, і з тих рідкісних моментів можна виділити окремі вирази як «oi – uoi – uoi», яке героїня роману перекодує на польське «Jesus-Maria», а також виділене курсивом «kiptar», що для англійського читача роз'яснено як «sheepskin jacket». Проте, в тому ж контексті, вона не вводить слова «postoly», натомість, вдається до генералізації, використавши англійське «sandals».

Інший тип екзотизмів присутній у романі Карла Еміля Францоа «Боротьба за право». За допомогою описів гуцульського ландшафту, автор на початку творить якусь окрему «казкову» дійсність, яка одмінна від інших знайомих його дійсностей: *«Що за чудний вид стелить ся перед твоїми очима, коли подивився з гори на Зулавці! Прямо казочний: тут гори*

підіймають ся аж в саме небо, а їх верхи так і зникають в облаках»¹⁸. Перший рівень екзотичного забарвлення є досить прямий і стосується особистого досвіду автора і його стосунку до місця, яке він називає «чудесним» та «казочним», що опосередковано асоціюється із місцем якого не існує, такою собі утопією, де все для нього як в казці: незвичне та неіснуюче. Другий рівень трохи подібний першому – це надання фізичним об'єктам простору елементів руху, а навіть ознак людського життя. Його гори, що «підіймаються» вимальовують в уяві фантастичних зелених велетнів, конструкція «верхи зникають» додають тим велетням властивості часткової невидимості. Інша деталь, що доповнює творення ілюзорної реальності в уяві читача – це образ гуцула: *«І справді, своєю владою над лісом і горами Гуцул ділить ся тільки з медведем»¹⁹.* Стиль Францоza більше ґрунтується на тому, щоб показати Гуцульщину у світлі магнетизму та її унікальності. У тексті постають надлюдські риси гуцула, його відвага і мужність прирівнюється до безстрашного звіра. В межах цього дискурсу можна провести паралель із стереотипом відважного запорозького козака, що довгий час снувався на теренах Польщі та інших близьких до України землях. Конструйована Францозом реальність дуже відрізняється від реальності, яку творить Василь Стефаник. Існуючі стереотипи були вихідним пунктом для Стефаника, в його творах представлений цілком протилежний спосіб сприйняття тієї землі як і її жителів²⁰. Герой новели «Камінний хрест» Іван Дідух зображений не як одважний чоловік, що рівняється силою до ведмеда, не вільний маскулінний опришок, який безжалісно убиває, а старий згорблений надлюдською працею чоловік, чие тіло і душа оповиті стражданням.

¹⁸ Францоз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). С. 3.

¹⁹ Францоз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). С. 3.

²⁰ Polishczuk J. *Ukrainskie rozstaje*. Białystok 2015, с. 58.

На основі вказаних прикладів можна виокремити декілька функцій екзотизмів: *генералізація*, до якого вдається М. Норман, називаючи «постоли» загальновідомим англійським словом «sandals», а також *словотворча* у випадку транслітерованого слова «*kiptar*». Такий вид *екзотизмів* письменники зазвичай використовують тоді, коли слово не має відповідника у культурі автора. Згідно з «Лексиконом загального та порівняльного літературознавства» екзотизмом є слово або словосполучення, що вжите в художній творчості для створення *couleur locale* (місцевого колориту)²¹. До цього типу можемо віднести Франкові діалектичні вкраплення в текст, як от «уберя» чи «фустка». В цілому, ці діалектизми знаходять свій еквівалент в українській літературній мові, але автор не перекладає їх, а навпаки увиразнює, надаючи *колоритності* текстові, також творить «іншість» тексту, його унікальність увиразнюється шляхом протиставлення своєї та іншої культури мовлення. Останню функцію екзотизмів, яку я б хотіла тут виокремити – це *мітологізація* знайомих образів, надання об'єкту надреальних функцій, як це часто робить у своєму тексті Француз. Екзотизмами також можна вважати назви населених пунктів чи конкретних місць (полонина, кичера), назви житла (гражда), назви страв (бриньдзя, вурда, банош)²², що також належать до словотворчої чи *номінативної* функції.

1.3 Спорідненість карпатських етнорегіонів у лексико-семантичному полі

Карпатська культура дуже часто складає в нас асоціативні картини із випасанням овечок на полонинах, з вівчарами, із копицями сіна на гірських схилах – ті всі образи об'єднує ландшафт, земля, спосіб її використання.

²¹ *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври 2001, с. 171.

²² *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* (ред. Єрмоленко С.). Київ: Либідь 2001, с. 56.

Таке явище не є несподіванкою, адже в самому корені слова «культура» (з лат. *cultura*) закодоване особливе значення землі як ґрунту для людини, духовна прив'язаність до нього, а певні способи його оброблення, використання формують традицію для спільноти. Зародження традиції опосередковано формує іншість, адже зв'язок між жителями Карпат і карпатських гір є зовсім інший, ніж зв'язок між жителями Альп і їхніх гір. Однак, з власних спостережень, етнографічних та історичних праць польських та словацьких науковців слід зауважити також і спільність між етнічними групами, що населяють карпатські гори, ця спільність, власне, і формує феномен, тобто той досвід, який ми переживаємо не лише на фізичному рівні, практично виконуючи ту чи іншу традицію, а також і на чуттєвому рівні.

Словацький літературознавець Ян Новек пише про політичні сприяння утвердженню сформованих впродовж певного часу зразків організації господарської діяльності на теренах словацьких Карпат. Великою мірою до цього спричинилося Волоське право XV століття, що допомогло кристалізувати на теренах словацьких Карпат певні господарські практики: від способу випасання овечок на пасовиськах (шляхом перемішування порід), вимірювання кількості молока перед доїнням, аж до способу доїння овечок у струнці, стерилізація овечого молока за допомогою глегу, відігрівання домашнього сиру, вурди, бриндзи, осчепки, пареніца та інших способів приготування сиру із сироватки впродовж усього полонинського сезону.²³ Зазначені назви видів сирів (вурда, бриндза), а також інструмент для доїння овечок (струнка) мають точно таку ж семантику, як і в гуцульському діалекті.

²³ Novák, J. *Carpathian Landscape as a Cultural Phenomenon* // *Životné prostredie* 2018, p. 206 – 212, с. 207.

Що ж до спорідненості гуцульського діалекту з румунською, то про це написав також і Кайндль: «Нарешті, мова гуцула містить у собі ряд іншомовних слів. Найбільша частина їх є явно румунською: “боугар” – пастух, “будз”-сир, – що також притаманне і словацькій мові, – “царинка” – сіножать; портати – носити; ватра – вогонь; вере – це правда»²⁴ –також дослідник підмитив таку цікавість, що згадані слова здебільшого належать сфері тваринницького господарства, тоді як слова, пов’язані з рільництвом, схожі до русинських. Таке явище можна пов’язати із раннім кочівництвом, коли ранні народи шукали собі нових місць для випасання худоби. До цього ж, можна допасувати і декілька діалектних слів, запозичених із німецької, як от *басарунок* (*Aufbesserung*) чи *кальман* (*Kachelman*), а також і деякі болгаризми, як от *боклиця*²⁵.

Схожу спорідненість можна простежити на прикладах топонімів. Дослідження спорідненості карпатської топоніміки є ще однією дуже масивною і цікавою темою для дослідження. Завдяки австрійській військовій картографії Габсбурзької монархії 1861–1864 років маємо фіксовані назви міст, гір та їх височини у Галичині та Володимирії (див. *Додаток 1*). В той час із території Гуцульщини на папері збережені власні назви рельєфних об’єктів – ороніми, які й досі зберегли свою первинну назву: *Magura*, *Skupowe*, *Krenta*, ороніми *Hrubowec*, *Slupyika*, а також назви населених пунктів сільського типу – комоніми, як *Żabie*, що після 1962 року радянська влада змінила на Верховину та все ще збережена назва *Krzyworownia* (див. *Додаток 1*). Походження вказаних географічних назв сягають глибини декількох зафіксованих століть. Наприклад, комонім *Жаб’є* походить від антропоніма «жаба», за якою лежить легенда. У квітні, в часі, коли після зими сонце починало сильніше гріти, невідомо чому на

²⁴ Кайндль Р. Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази*, с. 10.

²⁵ Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. С. 70..

пласких скалах в трав'янистих схованках Черемошу збиралися тисячі жаб, щоб справити свою оду. Опісля зникали до наступного року²⁶. Шухевич же пише, що топонім *Жаб'є* походить від гідроніма *Жєбівський потік*, над яким жив перший осадник села на прізвище *Жєбка*²⁷. У цьому контексті варто відзначити ще й знахідки Яна Новека, який, власне, угрупував гірські антропоніми, які у свій час були спільними для румунів, українців, поляків, чехів та словаків. До прикладу, слово *magura* чи *magurka*, що означає верхівка чи пагорб, і є спільним антропонімом для всіх згаданих мов чи їхніх діалектів (див. *Додаток 3*), від якого утворилися назви гір (В українських Карпатах вершина у масиві Сколівські Бескиди, у Словаччині Оравська Магура – є назвою гірського масиву Західних Бескид). Інший антропонім – *Vukovina*, що має значення пасовища у зоні букових масивів (У Чехії – село Horní Vukovina у районі Mladá Boleslav, в Україні – село Буковець Верховинського району, Івано-Франківської обл. (див. *Додаток 3*)).

Чи можна віднести згадані групи антропонімів до номінативних екзотизмів у карпатській літературі? Це питання має двосторонню відповідь. Якщо ми знімаємо клеймо екзотизму із, наприклад, таких антропонімів, як кичера чи магура для сусідніх етнічних груп, то разом із тим знімаємо також і його стилістичну фігуру алюзії, адже навіть попри свою омонімічність і семантичну спорідненість у кожній культурі цей антропонім міститиме свою унікальну аналогію на певний мітологічний, літературний чи навіть побутовий факт, невпізнаваний для інших культур. Проте, варто зазначити, що впізнаваність одного і того самого антропоніма в літературі для словацького читача буде вищою за впізнаваність шотландського читача, діалект якого позбавлений схожих антропонімів в

²⁶ Дові М. *Дівчина в Карпатах*. Переклад Марчук Н. Львів: Априорі 2020, 9.

²⁷ Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. С. 113.

цілому. Іншими словами, у польській літературі конкретний антропонім матиме свій еквівалент, хоч і позбавлений закладеної алюзії, а у шотландській літературі, скажімо, у контексті культурного перекладу автор вдаватиметься вже до аналогу (як це робить Мені Мюріель Норман у книзі «Дівчина в Карпатах», описуючи гуцульський кіптар як жакет із шерсті). Конкретне встановлення меж екзотичного забарвлення є досить складним, для більш певних даних можна вдатися до кількісного методу лінгвістичного дослідження принаймні тих топонімів, які присутні у споріднених нам культурах, а поки що можна зазначити лише той факт, що ширша географічна дистанція між культурами, а також різниця ландшафтів безпосередньо впливає на рівень впізнаваності та еквівалентності семи, а разом із тим і на його екзотизацію.

РОЗДІЛ 2.

ІНШИЙ У СТОСУНКУ ДО ГУЦУЛЬЩИНИ

2.1. Наратив Гуцулії на основі англійських репортажно-мандрівних текстів «Дівчина в Карпатах» Мені Мюріел Норман та «Ровером по Польщі» Бернарда Ньюмана

Викладачка філософсько-богословського факультету УКУ Галина Теслюк дуже часто на своїх лекціях говорить про три герменевтичні світи тексту. Першим є позатекстовий світ, його культурно-історичний період, що оприявнюється у площині метафорики та авторського аналізу дійсності, другим – це світ у тексті, тобто, його літературна форма і також світ читача, його сприйняття крізь його власний досвід і наша лепта до інтерпретації²⁸. Ці три системи поглядів допоможуть нам краще зрозуміти два твори, які я маю на меті тут проаналізувати: першою є авторка, яку я вже згадувала – Мені Мюріел Норман (її книга «Дівчина в Карпатах»), а другим є Бернард Ньюман («Ровером по Польщі»).

До трьох герменевтичних світів сприйняття тексту я б додала ще один – авторська мотивація написання твору і сприйняття ним або нею історичного та культурного контексту, що також ґрунтується на її чи його досвіді. У передмові до своєї книги Мені Мюріел Норман вводить читача саме у такий контекст власного сприйняття світу. Вона знімає з себе відповідальність за історичну достовірність, за географічну інформацію та за повчальну функцію свого тексту. Важливою є її позиція як жінки-мандрівниці. Вона знімає стереотип маскулінності свого образу, поділ на жіночних жінок та жінок схожих на чоловіків для неї є безглуздя та образою. Така профеміністична позиція уже наприкінці XIX ст. вказує,

²⁸ Теслюк Г. *Вступа лекція. Три світи Біблії* // Youtube. www.youtube.com (дата звернення 15.02.2021).

найперше, на її високе фінансове становище, а також на ерудованість письменниці. Перший її роман із назвою «Галія» (1895) піднімає питання гендерної рівності та гомосексуальних стосунків. У передмові до «Дівчини в Карпатах» вона передбачає рівність як важливу особливість «майбутнього», її мрії про байдужість суспільства до жінок у бриджах справдилися і, можливо, своїми творами вона вклала велику частину до розвитку феміністичного руху та до рівноправ'я жінок і чоловіків у Європі. Варто відзначити, що Мері Мюріел Норман народилася у Ліверпулі, її батьки мали бізнес і були спроможними оплатити доньці навчання у приватній школі, а згодом у Штутгарті та у Франції. Власне, інтертекстуальність її роману «Дівчина в Карпатах» вказує на ерудованість письменниці. Вона часто порівнює гуцульський контекст із європейськими авторами. Тема Гуцульщини чи не вперше виринає на поверхню західної культури. До прикладу, коломийські двоповерхові будиночки нагадують її «міцненьких морських ромашок» Алджернона Чарльза Свінберна із «Тріумфу Часу», гірський розтоптаний нею равлик відсилає думку авторки до англійського поета Роберта Браунінга²⁹, а свої нудні пригоди в Карпатах і стосунки з людьми вона прирівнює до роману Генрі Торо «Волден, або Життя в лісі»³⁰, та це далеко не єдині її посилання у книжці.

Свою подорож Карпатами Мені Мюріель Норман здійснює у віці 25 років. Її маршрут проходить через Львів, Жаб'є, Космач, Косів, Делятин, також Чорногірський хребет і деякі міста Покуття (див. *Додаток 2*). Відразу ж виникає питання про особисту мотивацію авторки із міжнародним досвідом, вищою освітою та на той час уже знаною англійському колу читачам письменницею, подорожувати тихими селами Карпат. Про це вона сама роздумує у своїй книзі: «*Я марно намагалась зрозуміти, з якого дива*

²⁹ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, 95

³⁰ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, 75

я так довго залишалась в Микуличині. Можливо, мені хотілося відпочити після свого шаленого турне по Європі, або вивчити руську мову, або пожити життям селян або-що»³¹ – авторка не романтизує Микуличин, нічим особливим його не виділяє, навпаки, прирівнює його до будь-якого іншого прекрасного села у Європі, яке вона могла би відвідати. Ймовірно, що тут відгукується особиста психологічна ситуація письменниці – втеча від міста, від великого скупчення людей, заклопотаність? Повноцінність цієї втечі у межах Європи може реалізуватися лише у найсхіднішому її куточку, що зовсім на іншому кінці карти від Англії. Протилежною гіпотезою, яка також відгукується із ідеєю роману Генрі Торо – це філософський експеримент: спостереження за природою, за людиною, оточеною горами задля розширення та кристалізації особистого світогляду. До всієї цієї карти можна додати роман «Боротьба за право» Карла Еміля Францоа, з яким ознайомлюється Норман і вперше читає про гуцулів.

Мандруючи далі сторінками «Дівчини в Карпатах», варто звернути увагу на вступ, а саме на його авторське сприйняття історичного та географічного контексту українських Карпат кінця XIX ст. У третьому виданні «Дівчини в Карпатах» 1891 року вступна частина відсутня, але додана карта (див. *Додаток 11*). Свою книгу авторка доповнює вступом вже у четвертому виданні і розпочинає із окреслення польських кордонів: «Колись дуже давно була країна під назвою Польща. Майже посеред Європи розташовувалася ця прекрасна земля, подивитися на яку на сході підійшло Чорне море, а на півночі – Балтійське»³². Також четверте видання доповнене передмовою, де Мені Мюріел Норман пише, що навмисне прибирає карту, оскільки, деякі читачі гадали, що книга третього видання пропонує правдоподібну географічну інформацію. Орієнтуючись, власне,

³¹ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, 33.

³² Дові М. *Дівчина в Карпатах*, 9.

на ту саму карту третього видання, яке мені вдалось знайти, не складно зрозуміти, чому так звану Польщу омиває і Чорне, і Балтійське моря. Це карта «Польща. Територіальний поділ до 1795», де червоним фактично окреслені території Речі Посполитої. Хоча й авторка пише свою книгу уже наприкінці XIX ст., тобто після трьох поділів Речі Посполитої, її історія Галичини розпочинається саме із перебування землі у межах монархічної федеративної держави.

Другим важливим моментом у цьому пасажі є розмова двох річок: Двіни та Дніпра, що беруть свої початки зі схилу Валдайської височини і розтікаються в різні боки. Наступний діалог є таким: *«Я не думаю, що ми достатньо гарні, бо ми такі рівнинні і спокійні, і кожен може перетнути нас на будь-якому човні», а далі – «Дніпро нічого не відповів»*³³. Звідси починається діалог між Східною Європою і Західною. Потамонім «Дніпро» крізь століття набуває глибокого семіотичного значення в українській культурі та літературі. У творі Норман це слово вміщує у собі болючу історію «Малоросії» (ріка як вмістилище крові, болю і лиха), цей досвід є відмінним від течійного досвіду Двіни як ріки-представниці західної Європи. Дедуктивно оповідь звужується до історії про перший поділ Речі Посполитої, до Австрійської Польщі, що, на її думку, є найщасливішою та найбільш «польською» землею, а згодом і до гуцулів, що з авторських спостережень є одним із чотирьох головних народів, які населяли Галичину.

У четвертому виданні книга також багата ілюстраціями гуцулів, які перемалювала рідна сестра Норман із колекції фотографій Юліуша Дуткевича. Він був відомим карпатським фотографом, а за якістю знімків рівнявся до Луї Дагера та Вільяма Табота. Декілька його знімків прикріплюю в додатку (див. *Додаток 6, 7, 8*). Варто відзначити, що він

³³ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, с. 9.

фотографув не тільки гуцулів, а також і представників інших етносів, які в його час проживали на теренах гуцульських Карпат. Норман же фіксує цю різноманітність текстово.

Схоже до всіх інших іноземних мандрівників, Норман вражає вбрання гуцульських селян, звідси і починається сам наратив Гуцульщини у творі. Варто відзначити увагу авторки до найдрібніших деталей. Вона живе з гуцулами і, хоч дуже мало з ними говорить і майже ніколи не відповідає на різні запитання, займає позицію спостерігачки за домашніми буднями. З одного боку, така позиція як іноземної дослідниці гуцульської культури є досить дивною, адже мова і культура завжди співіснують в одному тілі, мова є ключовим елементом передання культури, та з антропологічного спектру вона зробила дуже цікавий експеримент. За допомогою своєї удаваної чи то природної інтровертності, авторці вдається трансформуватися із Чужого у непомітну тінь Іншої. *«Вони й не оком не моргнуть перемкнутись від своєї рутини та обов'язків на якогось дивака у дверях [...] ніхто не пропонує стільця для гостя, не змінює в кутку брудного фартуха своїй дитині, не розкочує до низу рукавів [...] не відчують сорому навіть тоді коли втіяли щось огидне, просто через те, що не знають протилежного»*³⁴ – з усіма своїми належними англійськими манерами поведінки письменниця не осоромлює гуцульське селянство, їй подобається їхня простота, практичність, її іншість не змушує гуцулів почуватись неприродно, навпаки, вдається стати лише непомітною тінню,

³⁴ Norman M. *A Girl in the Carpathians*. London: George Philip & Son 1892, с 83. (пер. мій. – М.К. – Український переклад “Дівчини в Карпатах” містить неточності та певні перекладацькі рішення з якими я не погоджуюсь. До прикладу, Надія Марчук перекладає “sheep cheese” безпосередньо на гуцульське “бриндзу”, в такому випадку, ефект “Іншості” просто зникає з тексту. Перекладені та транслітеровані німецькі та польські вкраплення у текст, буквалізовані англійські конструкції, нагромадження русизмів трохи вплинули на якість перекладу. Тож, деякі фрагменти я перекладала сама із другого англійського видання книги 1892 року.

яка намагається проникнути у культуру і детально занотувати свої спостереження.

Якщо спробувати перекласти спостереження Норман на мову психоаналізу, то побачимо велику розбіжність між двома культурами саме у третій частині айсбергу структури психіки – Над-Я. Це верхній поверх, що є продуктом соціальних, релігійних норм, і на цьому етапі не є самостійним, як от Воно, що відповідає за природні інстинкти та вроджені аспекти особистості. Над-Я вимагає Іншого, вимагає взаємодії, тут вибір людини не є цілковито особистим вибором, він також узгоджується із загальноприйнятими цінностями та нормами, встановленими певною групою суспільства. Відсутність у конкретно гуцульської спільноти таких почуттів, як сором чи огида, про які пише Норман, зумовлені тим, що їхні дії цілком підпорядковані етосу їхньої спільноти і практичним задоволенням потреб, що виникають у карпатському топосі. До прикладу, якщо обов'язок селянина є кутатися біля худоби двічі, а то й тричі на день, то часта зміна одягу і трата часу на прання у ріці буде зовсім не практичною річчю для нього. Однак Інший, відчуваючи сморід чи брудний одяг, може охарактеризувати селянина як неохайного чи байдужого до себе. Попри це, Інший, який перебуває у своїй меншості, не матиме впливу на почуття більшої кількості осіб, що перебувають під одним ім'ям конкретної спільноти. Перебуваючи поза межами свого соціального кола, Інший завжди вдаватиметься до перекладу на власну мову, на власні суспільні норми, культурні образи. Тому це нетривале перебування англійки на теренах Гуцульщини – це завжди переклад у контексті Над-Я, перекодування на свій лад. Такий підхід обґрунтовує часте вживання авторкою «цікаво було б побачити англійця...», продовження зазвичай полягає у якійсь гуцульській рутині чи звичаї, як от носити гриби у подолі сукні чи клякати на тверду дерев'яну підлогу церкви, про що й пише

Бернард Ньюман, зодягаючи це у певну іронічну форму тексту. З погляду англійської культури такі видовища хіба вписуватимуться у позаглуздовий контекст, все ж, ця постійна діалектика двох культур і переклад психологічно необхідні а сама концентрація елементів, що підпадають під окуляр екзотизму, також може залежати від стадії культурного шоку суб'єкта.

Бернард Ньюман та Мері Мюріел Норман дуже подібно зображають церкву. Контраст Свого та Іншого зображений на кольоровій палітрі церков обох традицій: *«Веселий інтер'єр цієї церкви цілковито протилежний нашому Шабашно-темному. Тут як і по всіх усюдах червоний пасує до білого кольору, все виглядає трохи новіше й блискучіше, ніж на щоденних сінокосах[...] Я скромно стояла у дверях не знаючи як поводитись...»*³⁵ – контраст переливається у межах трьох кольорів: свого та іншого, свого та свого. Власне, на двох кінцях мосту Свого та Іншого стоять дві культури релігійності, два протилежні відтінки однієї конструкції, дослідження і пізнання якої веде до інтроспективного дослідження й самого себе. До прикладу, із цього невеликого опису англійкою гуцульської церкви можна накреслити контури особистого бачення Бога: храм, який має наповнюватись світлом і кольором у гармонійному поєднанні, те саме вимагається і від співу. Так, речі і предмети часто бувають збільшувальним склом самого себе. Жан Поль Сартр мислив, що людина, яка осягає себе через *cogito*, також має здатність розпізнавати й Іншого чи всіх Інших у просторі свого перебування. Власне, з такого світлового спектру Інший трансформується у важливий елемент, що здійснює існування Свого. До прикладу, дитина починає розуміти свої емоції, коли їх прямо називають: «зараз тобі сумно» або «ти кумедна». В дитинстві функцію цього зовнішнього елемента виконують батьки. Подібна схема трансформується і

³⁵ Дові М. Дівчина в Карпатах, 72

на культуру. Щоб отримати якусь істину про себе, я повинен пройти через Іншого³⁶. За Сартром, це є необхідною умовою самопізнання. Продовжуючи цю думку, Норман мислить про власну Я-присутність в Іншій реальності: зазвичай покинути свої речі і місця є корисно для того, щоб сконцентруватись на собі. Однак, «тобі ніколи не вдасться проникнути у Природу, будучи з другом чи компанією, твоя самотність є головною умовою подорожі. Настирлива цивілізація, звичаї, звички варті того, щоб їх позбутись, та, якщо з тобою ще один раб цих речей – це значно ускладнить процес проникнення»³⁷ (на цьому моменті вплив «філософії» Генрі Торо стає більш помітним). Подібно й до релігії: коли ти належиш до однієї церковної традиції, постійно виконуєш одні і ті самі ритуали, молишся перед одними і тими самими іконами, є ризик впасти у сліпу релігійність. Інший, через свою відчуженість від локальних церковних звичаїв, краще зможе об'єктивізувати релігійний ритуал, для нього це не конче буде тотожністю божественного, бо саме цей Інший, який вірить наче в того самого Бога, має зовсім інші традиції Його пошанування. Серед двох паралелей перебуває Я і моє *cogito*. Таким чином, відкривається цілий світ, який ми називаємо інтерсуб'єктивністю, в якому людина і вирішує, чим є вона і чим є інші³⁸.

Трохи більше виясравивши той четвертий герменевтичний світ тексту, розуміємо саму манеру і стиль писання авторки: її початкове мовчання, філософські відступи у тексті, її дослідження Іншого в домішку з англійською іронічністю. Сам твір «Дівчина в Карпатах» можна віднести радше до стилю мандрівного щоденника, ніж до репортажу, оскільки помітна значна присутність інтимного Я і стосунку до конкретної деталі чи то речі. На завершення про Мені Мюріел Норман-Дові зачитую ще один із

³⁶ Сартр Ж.П. *Екзистенціалізм – це гуманізм*. с.12. [PDF]

³⁷ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, 78

³⁸ Сартр Ж.П. *Екзистенціалізм – це гуманізм*. с.12. [PDF]

цікавих фрагментів книги: *«Постоли були розвагою, вони забезпечували мені нові відчуття. По-перше, було весело купувати їх у кожному селі (тут кожне село робило це на свій манір); далі покласти їх у тазок, щоб просочилися, а потім сісти на березі річки і добре зав'язати їх на ногах – зверху й попід низом – і нарешті, тримаючи ступню у повітрі, робити виток за витком навколо щиколотки, щоб було не надто туго і не занадто вільно, а кінчик сховати так, щоб його не було видно [...] такою була щоденна церемонія взування, що займає з пів години»³⁹.*

Бернард Ньюман здійснює свою подорож гуцульськими Карпатами із своїм двоколісним другом Джорджем трохи більше, ніж на сорок років пізніше за Мені Мюріель Його маршрут також прокладений дорогами Польщі і Татрами (див. *Додаток 5*). Бернард Чарльз Ньюман є дуже відомим через свої мандрівки найнезнанішими Заходу куточками, а також через свою письменницьку та лекторську діяльність на початку ХХ ст. Відомо, що у 1942 році директор Міністерства Інформації попросив Ньюмана об'їздити Сполучені Штати, щоб розвіяти американські стереотипи щодо британців. У Вашингтоні він зустрічає президента Рузвельта і проводить різного роду лекції: про Індію, Другий фронт, Черчілля (до речі, Вінстон Черчілль згодом стає одним із героїв роману «Секретна зброя», у якому Ньюман наслідує черчіллівську риторичку), про британський комунізм тощо – на форумі, де були присутні сенатори, члени Конгресу та вищі посадові особи. Варто відзначити, що для читання лекцій у сорокових роках на такі гострі теми для високопосадовців треба було мати неабияку відвагу. Такі заходи та інші лекції, які Ньюман проводив для різних аудиторій, робили його культурним послом не тільки східних країн, а й своєї англійськості. У романі «Ровером по Польщі» можна натрапити на одну досить кумедну ситуацію, де Бернард боїться залізти на коня не через

³⁹ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, 78

страх падіння, а через страх виглядати глупо, не по-англійськи перед гуцулами. Такі описи подій у романі сприяють кращому розумінню культурного контексту Англії, а сприйняття Іншого через власні реалії пересипані комізмом та іронією, та про це трохи згодом.

В літературній сфері Бернард Ньюман дебютує зі своїм романом «Шпигун», у якому зафіксував спогади з часу Першої Світової війни, тоді він працював у британському виданні на французькому фронті, також був розвідником у німецьких спецслужбах у ролі німецького офіцера. Окрім своєї рідної англійської, а також німецької та французької мов, він добре говорить і польською. Це допомагає йому порозумітися з мешканцями Галичини, але не завжди із гуцулами. Він дивується тому, як будучи під владою Австрії впродовж багатьох років, гуцули не знають німецької!

Знайомство авторів із Гуцульщиною відбувається крізь різні мистецькі принципи та акти, які часом позбавлені естетизації, як от часто у Ньюмана. Мені Мюріел Норман зазвичай вияскравлює гуцульськість крізь візуальні образи, у Ньюмана перше знайомство відбувається через музику і танець, у Мазоха (якого я проаналізую згодом) – через жіночі образи і спів. Ці канали належать до того четвертого герменевтичного світу тексту, а власне, авторського досвіду до написання твору. Перцептивне сприйняття тієї чи іншої реалії дуже залежить на особистісному досвіді, людська потреба співвідносити незнане із баченим відображається у спробі автора перекласти побачені культурні коди на доступну мову реципієнтів своєї культури.

З гуцулами автор знайомиться у Станіславові, де танці і музики не дають йому виспатись у Станіславівському готелі «Юніон»: *«Коли я пішов о 10 вечора спати, вони ще танцювали і, коли я прокинувся о пів на п'яту –*

вони все ще не завершили забави»⁴⁰, – поданий автором культурний фактаж із прихованою іронічною нотою можна пояснити двома речами: по-перше, емоційний стан автора на момент сприйняття. Гадаю, найкращу аналогію до цього можна провести із сприйняттям театральної вистави, де саме глядацьке сприйняття може залежати від багатьох особистісних факторів, починаючи із базових потреб: чи глядач ситий, виспаний, а також його емоційний ресурс, відкритість на нове разом із власним досвідом, травмами, упередженнями в конкретний момент – це все дуже помітно впливає на авторську аперцепцію дійсності.

Наступним фактором сприйняття уже як культурної реалії – є, власне, розрив між Іншим та Своїм «звучанням» і наділення Іншого контекстом чужості. Так, індивід, який спирається на уявлення про власний світ, своє життя, сприймає життя Іншого у дзеркальному відображенні, із протилежними відмінностями в побуті, устрої життя, культурі тощо. Що ж до подібної характеристики поняття Чужого – бажання усвідомлювати подібне віддзеркалення Свого відсутнє, в такому випадку автор може наділяти такі чужі об'єкти спостереження негативним контекстом, а також приписувати поняття загрози та небезпеки й позбавляти речі естетичної вартості. У контексті спостереження Ньюманом станіславівської забави, можна сказати наступне: якщо ж візуальне сприйняття забави позбавлене будь-якої особистої оцінки, що можна віднести до поняття Іншості, то сприйняття звукового змісту властиве поняттю Чужості. До прикладу, місце, у якому автор говорить про ймовірно гуцульські цимбали: «надмірне використання цимбалів, оглушливих, якщо слухати зблизька, й монотонних, коли відійти далі», звучання яких зовсім неприродне та виснажливе для його вуха: «Так, слухати їх було страшенно виснажливо»⁴¹.

⁴⁰ B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

⁴¹ B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

А втім, можливо цей досвід і мусів бути у Ньюмана, оскільки, за його словами, та забава «виграла» його геть із міста до гір, де ще напише багато цікавих для нас спостережень гуцульського життя. Після Станіслава його подальша подорож проходить крізь Надвірну, Делятин, Ворохту, Жаб'є, Косів, Коломию та Підгайці.

Наратив Гуцулії розпочинається із картографічного зображення гуцульського етносу, на перших сторінках розділу автор вписує етнічну гуцульську спільноту у західний контекст: «Чи не найзахопливішим з-поміж усіх племен Європи є рутенське плем'я гуцули. Протягом багатьох століть вони жили відокремленим життям посеред гір та зберегли чимало старовинних особливостей, включно з фольклором, який сильно занедбався у багатьох інших сучасних місцевостях»⁴² – це твердження подібне до Кайндлівського трактування походження гуцулів, а саме про їх приналежність до рутенів. Гуцульщину він вирізняє з-поміж усіх інших етнічних спільнот Європи тим, що вона зуміла зберегти старі фольклорні звичаї, які більшість країн втратили.

У невеликому відрізку глибше від Делятина Ньюман фіксує горянську особливість: якщо ж у селах, які наближені до міста, ще можна зустріти де-не-де жінок у простих платтях європейського стибу, то у горах цього уже зовсім немає. Різноманіття кольорів у різних варіаціях, одяг ручної роботи, ба навіть така властивість, як передача одягу з покоління в покоління, дивує письменника: «В Гуцульській країні мода змінюється хіба раз на століття замість загальноприйнятого раз на рік», – тут об'єктом екзотизації виступає традиція, її герметичність та консервація давності.

Найвиразнішим гуцульським топосом, де помітно діалектичність двох культур, а також і двох «Я» – це церква, яку відвідує Ньюман

⁴² B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

випадково недільного ранку у Микуличині. «Я чувся небажаним гостем (*terrible intruder*) – я там був єдиним чужинцем»⁴³ – тут автор в оригіналі вживає слово «*intruder*», що означає той, який втручається, нав'язується, почуввається так, наче його присутність зовсім протиприродна даному місцю, до цього ж, слово «жахливий» тільки підсилює контрастність двох інтер'єрів – церковного та особистого. Інша цікава проблема дослідження – це аутсайдерське відчуття у церкві, яка за своєю природою є не місцем чужості, а, навпаки, прийняття і безпеки. У цьому контексті багато рівнів культурного айсберга, що залишаються під водою, впливають на сприйняття сакрального: незрозумілий діалект, непередбачуваність ритуалів, інший вид розуміння божественного, також питання віри реципієнта грають велику роль. Бачення Іншого об'єктивізує храмову культуру та ритуали, відділяючи їх від Бога у чистому вигляді. Зміщення фокусу на церковну культуру: розділення храму на частину, де перебувають заміжні жінки і частину, де незаміжні, проповідь священика, а також звичай клякання. Всі ці образи слугують іншим відзеркаленням релігійності для іноземця, вони наче кольорові скельця, які допомагають розгледіти саме сонце і його обриси. До кольору скельця око не відразу пристосовується, тому присутність відчуття «чужинця» є часом необхідністю. Що ж до самих скелець на гуцульський колір, автор згодом пише: «Будь-який голлівудський продюсер заздрив би одній із цих кольорово прекрасних сцен у храмі»⁴⁴. У рядках не відчитуються будь-які «океанічні» переживання чогось безмежного, стіни храму з усіма його декораціями Ньюман споглядає з мистецької перспективи. Головним методом естетичного переживання є спостереження та інтроспекція, тобто одиниці доступні ті елементи естетики, які вона може відчувати на візуальному, аудіальному,

⁴³ B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

⁴⁴ B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

чуттєвому рівнях. Для надання ж елементам естетичної вартості задіюється ще й особистий досвід, звідси й часте апелювання до власних культурних контекстів.

Текст не позбавлений англійського гумору: Ньюман відзначає парафіян за витривалість через їхній ритуал клякання на тверду дерев'яну підлогу. Тогочасна англійськість відзначається тим, що люди, навпаки, знаходили будь-яку причину, як от відсутність у храмі лавок, для того, щоб пропустити недільну літургію. Його текст пересипаний іронічністю та прихованим гумором, що дуже характеризує англійськість. Ось, до прикладу, ситуація у Слупіцькому готелі, де автор знайомиться з одним псевдопрочанином на ім'я Джеф Пітерс, з яким ділить кімнату: *«Ще до того, як Джеф ліг у ліжку, я побачив як він витягує пальцями щось з-під сорочки і струшує геть. Гадки не маю, де воно приземлилось, але врешті таки знайшло до мене шлях, а згодом поспішило повідомити побратимам новину, що тут є свіжа кров та й шкіра ніжніша – не до порівнянь із тією зашкарублюю бродяги»*⁴⁵. Впевнена, що якщо б англієць усно розповідав цю історію, то на його обличчі не блиснув би і натяк на якусь посмішку. Кейт Фокс пише, що іроніє є головним інгредієнтом англійського гумору, а не просто пікантною приправою, англійці жартують жартома, турбуються безтурботно, є серйозними несерйозно⁴⁶.

Про мітологію Гуцульщини автор згадує хіба трьома реченнями: *«Ці люди боялися темряви. Вони не боялись вовків чи грабіжників, але боялись злих духів та нечистих фей. Додому я їхав з однією захопливою компанією, відтоді репутація про англійців піднялась в цьому межигір'ю, англійці ж не бояться гуляти вночі»*⁴⁷. Це чи не перший текст про Гуцульщину, у якому

⁴⁵ B. Newman, Pedalling Polland, Peach Publishing, 1935 [PDF] (переклад мій – МК)

⁴⁶ К. Фокс, Спостерігаючи за англійцями, (пер. Госовської М.). Львів, 2018, С. 112.

⁴⁷ B. Newman, Pedalling Polland, Peach Publishing, 1935 [PDF] (переклад мій – МК)

мітологія мало описана, ба сам культурний фокус дещо зміщений. Замість класичний екзотичних історій про лісових нявок та чугайстрів автор говорить про власну відвагу та англійську репутацію серед гуцулів. Почуття страху у горян перед трансцендентним видається зовсім необґрунтованим для іноземця – нормою є той страх, зумовлений лише видимими об'єктами, що мають для людини фізичну загрозу.

Книга Бернарда Ньюмана «Ровером по Польщі» все ж має велику культурно-історичну вагу для Гуцульщини. Стиль його писання незвичний, часом здається іронічно-цинічним, однак поза цією шкарлупою існує багато цінних речей. Одна із мотивацій автора писати – політичний аспект поїздки: дослідження Польщі у всій її цілості та вимірювання її кордонів. На його думку, ця країна зникла з англійських мап чи не на ціле століття. Про цей шмат землі англійці хіба знали те, що вона міститься десь між Росією, Пруссією та Австрією. Після Першої світової війни тема Польщі починає набувати більшої популярності на теренах Англії, а з 1919 до 1938 Галичина перебуває у складі Польщі, тож не дивно, що нога цього допитливого англійця ступила і на терени Карпат.

Текст Ньюмана цінний через фотографічне письмо: він часто фіксує назви міст, сіл, готелів, фіксує прізвища та імена. У тексті мало чуттєвих пережиттів та позареальних образів, його мотивація – колекціонувати факти, побачені образи із різних куточків світу, погляди на життя (декілька цікавих його фотографій прикріплюю у додатку: див. *Додаток 4*).

2.2 Конструювання образу гуцула в австрійській літературі (Карла-Еміля Францо́з та Леопольда фон Захер-Мазох)

Знайомство із двома видатними австрійськими письменниками почнемо із центру Галичини, зі Львова, де народився Леопольд фон Захер-Мазох. Його приналежність до цього Львова починається зі співзвучності імені з назвою міста: Леопольд, що з давньої німецької означає *сміливий народ* (лиоф – народ, полд – сміливий) і Львів, що латинською звучить як *Leopolis*. Львів стає для письменника першим художнім топосом, джерелом естетичного світосприйняття, галереєю жіночих портретів. Важливим елементом для визначення місця гуцульського чи навіть українського у творчості Мазоха є цілісність. Не важливо, чи ти житель колишньої Австро-Угорської імперії чи Російської, важлива народна цілісність під назвою рутен, малорос чи українець. Схожу концепцію цілісності також підтримував і Йозеф Рот, однак його цілісність більше стосувалась монархії. Розпад рідної Австро-Угорської імперії сильно зранила письменника: «Була війна і крах моєї батьківщини – єдиної, яка в мене тільки й була: Австро-Угорської монархії. Ця втрата породила розпач і спонукала до зневіреного пошуку ідеалів – лівіших, революційніших, будь-яких, – аби лише втекти від страшної порожнечі»⁴⁸. Отже, виходить, що повернення Рота на Галичину було втечею, але й водночас і повернення до свого світу, до дитинства. Цілісність полягала, мабуть, не так у монархічному сенсі, як у відновленні рутенської частини себе. Двох згаданих письменників, а також і Карла-Еміля Францо́за, об'єднувало галицьке дитинство, тож не дивно, що у якийсь момент майбутнього, яким би успішним воно не було, хочеться повертатися, ретроспективно аналізувати, досліджувати місце, у якому присутня частина твого коріння. Як я вже раніше згадувала, багато письменників та етнографів ставлять

⁴⁸ Forst B. / Roth J. *Wanderer zwischen drei Welten // Frankfurter Hefte*, hf. 6. 1952, с. 443.

наголос на тому, що Гуцульщина за своїми властивостями і прикметами є оригінально русинською, у кінці XIX ст. відповідно і галицькою, австро-угорською. Цей гірський клаптик землі фактично лежить на перехресті ідентичностей, однак разом з тим викристалізовує свою власну, унікальну ідентичність, чим і притягує письменників та науковців з різних куточків Заходу.

Близько 15 перекладів творів Леопольда фон Захер-Мазоха було зроблено українською народною мовою у кінці XIX ст. Його тексти мали високу культурну та етнографічну вартість для українців. Втім, варто сказати, що Мазох рідко коли вживав нинішньої назви «українці» чи тодішньої «рутени», натомість частіше у його творах можна зустріти «малоросіян», «слов'ян», «гуцулів» чи «росіян», однак він ніколи не ототожнював їх із росіянами царської влади⁴⁹. До цього ж, Мазох часто називає русинів просто «селянами».

«Майже бездоганно гарною є мешканка Карпат, гуцулка. Гордо несе вона свою голову – як чоловік, який ніколи не був закріпачений чи підлеглий якогось шляхтича, ніколи не був перетворений у тяглову силу, її привітання – це поблажливість, нічого від покірливої ввічливості жительки рівнин. Вона сидить на коні, як її сестра, донька Кавказу, з веретеном у руці, і, коли лунає принадне запрошення якогось шляхтича, вона знає як йому відрубати»⁵⁰ – Мазох у своїх описах гуцулок часто використовує метафору, за допомогою цього художнього засобу можна багато чого зрозуміти про світ письменника. За допомогою «як» йому вдається перенести ознаки одного незнамого явища на інше, уже знане, і таким чином вписати себе і свій досвід у конкретний топос. У цьому шматкові тексту, подібно до

⁴⁹ М. Кланська, Українська література в Австрії, австрійська в Україні: Від Коломийського Дон-Жуана до нового Іова.-Київ, 1994, С. 117

⁵⁰ Л.З. Мазох, Вибрані твори: Жіночі образки з Галичини, Львів, 1999, С. 20.

Францоza, про якого згодом, є порівняння із досвідом покутянок: на їхні плечі впало більше влади і кріпацтва. Цікаво те, що Захер-Мазох та Францоз вияскравлюють образ гуцулки на контрасті з покутянкою, англійці ж Норман і Ньюман – із русинкою. Щодо прикрас на голові, то Мазох помиляється, або ж плутає гуцулку із іншим жіночим образом: «*Гуцулка не має ніяких прикрас на голові, крім свого розкішного волосся, вона заплітає його у коси чи просто розпускає із вплетеними стрічками*»⁵¹, – насправді гуцулки мали дуже багату колекцію, Володимир Шухевич описує різновиди гуцульської жіночої головної ноші – це був білий чіпок, штудерно, віденський рантух, для бідніших вишивали перемітки⁵².

Згадки про Мазоха та Францоza також можна знайти у тексті Мені Мюріель Норман. Власне, за їхніми текстами вимальовується чіткіше уявлення Іншого про образ гуцула. Для прикладу подаю два уривки із книги «Дівчина в Карпатах»:

*Гуцули (гутсули) – пише Мазох – єдине знане плем'я гірських вершників, окрім тих декількох, що населяють Кавказькі гори – звичаї обох дуже схожі: окрім звичаїв, також і одяг гуцульський, зразки вишивок, а також і кольорова гама подібна Кавказькому братерству; порода коней – прудкі, гніді, схожі до Арабських, малі та міцні [...] подібні до тих, на яких їздять у Кавказі. Вони войовнича раса, [...] постійно називають себе воїнами, відсилаючись до латинського «Легію» (Legionnaire), їхня улюблена фраза «Ej ware Leginju!» (Гей, варе Легіню!) [...] Їхні божки – живописні та непристойні довершують мову – вони схожі до згаданих богів Римської міфології, і, хоча, як ми знаємо, гуцули християнізовані, все ж дивні поганські звичаї мають своє місце у таких обрядах, як поховання високо у горах, а також ритуали, що возвеличують інших богів*⁵³ –

переповідає Норман Мазоха, а також називає його популярним угорським письменником, попри його австрійсько-галицьке коріння. Ці численні історії, які часом виростають із переповідок, із нерозуміння мовного та історичного контексту, все ж претендують на своє існування у художній

⁵¹ Там само, С. 23.

⁵² Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. Харків: видавець Олександр Савчук 2018, с.174-176.

⁵³ Norman M. *A Girl in the Carpathians*. London: George Philip & Son 1892, с. 192-193

формі. Література не завжди є історією, письменник має право на творення власного міту, попри свою віддаленість від правдивості. У цитованому фрагменті Мазох, по суті, зшиває гуцульскість із різних знайомих йому етнокультур: кавказькі гори, арабські коні, латинське походження слова, а також і римська мітологія. Ці всі аналогії характерні своїм екзотичним контекстом для Заходу, або ж діахронізмом. З цього випливає, що гуцульскість для Мазоха є унікальною з поміж усіх етносів, він намагається якнайяскравіше перекласти її на мову Заходу, знайти еквіваленти для розуміння контексту Іншим.

Присутність Іншого яскраво виражена в оповіданні «Опришок» із циклу «Мандрівні оповідання» Мазоха. Тема гуцульського опришківства зі спектру Іншого є теж надзвичайно цікавою темою для дослідження. Згадане ж оповідання розпочинається із подорожі, у якій зав'язується філософська розмова трьох: гуцула Миколи Оброка, хірурга із кола письменника та панною Лодойською. Відповідь на запитання про походження Миколи Оброка лякає панну Лодойську, адже він «Колишній опришок!» Опришок прирівнюється до страшного розбійника, що може скривдити. Власне, й саму назву «гуцул» часто виводять із румунського **huc** – злодій, Мазох пише, що **huc** валаською означає сильний. Однак, як вже було сказано, художнє джерело не конче мусить претендувати на правдивість. Опісля вирішення питання про генезу гуцулів, героїня твору запитує гуцула про природу їхнього характеру, на що Микола відповідає наступне: *«Їхньою головною рисою характеру я вважаю гордість,— після довгих роздумів мовив капелан. — Сторонні люди звертаються до них на ти або на ви, самі ж про себе вони кажуть, як монархи, тільки ми. Гуцульська гостинність не має собі рівні на землі, в кожному гуцульському обійсті є особлива кімната для гостей. Вони завжди веселі, навіть у найбільшій біді не впадають у розпач. «Не печалуйся, а берись до роботи!» — ось їхнє*

життєве кредо. Вони відважні до безумства й щирі, не буває серед них боягузів чи мерзотників[...] Але хай начуваються ті, хто скривдив їх, у помсті вони безжальні»⁵⁴, – часто Мазох приписує і свою особистість до того «ми» в інших творах. Його ставлення до гуцулів і русинів дуже доброзичливе, тому й трапляється затінення об'єктивного погляду на речі, до прикладу, шляхом стирання мерзотників чи боягузів із карпатського топосу. Щодо життєвої «веселості» гуцулів, про це також пише Норман у контексті релігійності, вживаючи вираз «весела церква», тобто яскраве поєднання кольорів у інтер'єрі на противагу тьмяному англійському.

Такі риси характеру, як відвага та безжальність посідають перше місце в описах гуцулів іноземними письменниками. Це стає таким собі стереотипним клеймом, який і досі існує у теперішніх українських Карпатах. Подібний образ гуцула транслюється і крізь іншого австрійського письменника Карла Еміля Францоza, і, власне, через його текст Мері Норман починає цікавитись Гуцульщиною:

«Гуцул – це гібрид, що об'єднує слов'янську кров рутенів із монгольською кров'ю Узену. Його мова вказує на перше, а назва свідчить про останнє. Життя гуцулів – це вільне життя в горах без визнання влади жодного магната й офіцера корони. Вони живуть досить бідно в лісових хащах. Їхні вівці дають молоко і сир, неродюча земля – трохи вівса, а м'ясо можуть здобути в полюванні на ведмедя»⁵⁵, – однак в оригіналі книги «Боротьба за право» цей опис звучав трохи інакше:

«В тім лісі у верхів'ях, стрічають ся тільки медведі і свобідні люди, яких називають Гуцулами. І справді, своєю владою над лісом і горами Гуцул ділить ся тільки з медведем: його свобода не подібна до свободи дикого звіра, но все-ж то таки свобода! Гуцули, се наш руский люд, але вони дуже відрізняють ся від звичайних Русинів на долах. Подоляки працьовиті і витревалі, цілі столітя були закріпощені і много літ угнітала їх польська шляхта – а прав у них ніколи ніяких не було, і тому то Русин-подоляк тупий і забитий та привик до того, що гне свою спину більше, чим того потребує начальство. Гуцули натомість не знали начальства, а лісні дебри охороняли їх від збірщиків податків; [...]на долах пригноблені ратаї, а на верхах, в горах – свобідні стрільці і пастухи»⁵⁶

⁵⁴ Мазох Л. *Мандрівні комедіанти*. Харків: Фоліо 2020. [PDF]

⁵⁵ Дові М. *Дівчина в Карпатах*, с. 18.

⁵⁶ Француз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). С. 4.

– так починається перший розділ книги. Мері Норман не дуже погоджується із Французом, вважає його рядки перебільшеними, знімає клеймо «зухвала хоробрість» та «свобідні стрільці», риси таких гуцулів вона зустрічає рідко, однак поміж тим не дає власного визначення «гуцули», як це робить Француз і Мазох у її тексті. Більшість етнографічних праць починаються власне із визначення гуцульскості та походження назви. Норман посилається на багатьох письменників і, відповідно до контрастів думок, визріває і її образ. Однак, повернімося до Францоza.

Велич гуцульського народу він підкреслює різними художніми засобами. Наприклад, ландшафтне протиставлення двох русинських етнорегіонів: Поділля, що є низинним, і Гуцульщина, що розташована на височинах, отже, гуцульському народу природно властиві фривольність, войовничість, зверхність, а також відвага, адже життя серед лісу і дичини вимагає тільки такого штибу характеристик – це можна вже віднести до наступного контрасту, що відбивається в інтрокультурній площині. Далі бачимо протиставлення політичної влади: підпорядкування подолян польській шляхті і гуцульський лібералізм. У «Боротьбі за право» Француз пише, що навіть магнати не здатні були боротися із колективною гуцульською силою, та ще й озброєною бартками чи пістолями.

Емілій Француз, уродженець Чорткова 1848 року, у символічний рік, коли скасували панщину і українські селяни отримали більше свободи. Перш за все знайий як письменник, але був теж філософом, юристом і перекладачем. Творячи свій альманах «Buchenblatter», Француз прагне включити туди представників різних етнічних груп, в тому числі й українців, про це також згадує український літературознавець Петро Рихло. Любов до українського передає йому нянька Мариня, яка вчила малого Мілька української мови та співала йому пісень. Схожа ситуація – присутність української няньки в дитинстві – трапилася і в Мазоха, а також

і у відомого гуцулам письменника Станіслава Вінченза. Гуцули часто переповідають жарт, що Вінчензова нянька-гуцулка часто казала малим: «Ше будеш мати чес говорити панськими єзиками, а тепер говори по-людськи. Тай пам'ятай, донику, абис николи людського єзика не забував!». Оте «по-людски»⁵⁷ дуже часто вшивається у дитячу свідомість, стає її частинкою і, власне, відіграє величезну роль у майбутньому дослідницькому рішенні, прийнятті галичан і гуцулів. Якщо Мені Мюріел Норман вияскравлює гуцулів крізь візуальні образи й деталі, Бернард Ньюман переважно через назви і фотографії, то у Францоza велику роль сприйняття відіграє музика і спів. У книзі «Від Дону до Дунаю» письменник порівнює козацькі думи та опришківські пісні, в одній із яких оспівується Олекса Довбуш, – йому доводилось чути її і від далеких українських кордонів.⁵⁸ Пісенна творчість мала властивість ширшого проникнення через кордони, аніж писемна, яка потребувала перекладу. Для сприйняття музики не конче потрібне семантичне розуміння (хоча це й не до кінця буде проникненням у культуру), слухове сприйняття може компенсувати втрату розуміння і мати своє естетичне враження на слухача.

У своїх текстах Карл-Еміль Француз часто вимальовує гуцульські образи, підписуючи назвою «Гуцулака», «Гуцул»: «Вона була дуже гарна, (Анниця) справдешна Гуцулка: струнка, жива та гнучка. На смаглявім обличчю блищали гарні, темні очі. Сьмілива і рішуча почувала ся вона з другими, значно немічнійшою перед Тарасом; в ній зродило ся ніжне чуте до того відважного, сильного чоловіка»⁵⁹. Подібні образи гуцулок підтверджуються різними давними знімками у праці Володимира

⁵⁷ Пушак А. *По стороні Станіслава Вінченза* // сайт: *Stowarzyszenie Res Carpathica*, <<https://www.rescarpathica.pl/index.php/biblioteka/spis-wg-autorow/18-biblioteka-ua/72-postronie-stanislawa-vincenza-ua>> (дата звернення: 29.05.2021).

⁵⁸ Француз К. *Ukrainica: культурологічні нариси*, (пер. Рихла П.). Чернівці: книги XXI 2010, с. 11.

⁵⁹ Француз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). С. 16.

Шухевича⁶⁰. У горянах і досі є сформований стереотип про специфіку фемінності гуцулки: міцна статура, відвага, жвавість, а також смаглява шкіра (ймовірно від праці на сонці) та чорні очі. Француз наслідує цей образ і, цікаво, що таке зображення гуцулки є зазвичай безпосереднім, без жодних протиставлень і порівнянь, сильний характер і статура є її вродженою принадою. Гуцула ж зазвичай описують на контрастних елементах. До прикладу, відвага підкреслюється здатністю побороти звіра: «тільки опісля селяни побачили, що він не боягуз»⁶¹, або ж у порівнянні з жінкою гуцул виглядає відважним, сильним чоловіком. Покірність жінки поряд з чоловіком підкреслює його риси.

Француз бачить Галичину своїми філософськими і літературними очима, фіксує форми і образи. У людських описах твору «З Відня до Чернівців» можемо зустріти щось на кшталт «безформна постать, бліде широке обличчя», також особливо увага присвячена простору: «широкий степ», «безкрайня блакитно-золота поверхня моря – могутня блакитно-золота баня неба», не опускає автор і таку особливу фігуру, як коло: «розіллявшись докола, блакитна поверхня». Етимологічне значення коломийки письменник теж виводить із українського слова «коло».

Коло... тільки простягаючись у просторі, воно може називатися колом, тільки на просторовій площині набуває своєї округлої форми. Ми можемо сказати, що сонце кругле, бо небо іншого кольору простягається на задньому фоні. У тому безкрайньому степу, що майже вважали Азією⁶², Француз розміщує сформовані кола різних величин та кольорів і крізь їхні окуляри зацікавлює читача самим простором, великим простором, десь між Доном і Дунаєм.

⁶⁰ Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. С. 178.

⁶¹ Француз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). С. 4.

⁶² Француз К. *Україніса: культурологічні нариси*, (пер. Рихла П.), с. 85.

«Ця література така багата образами, ідеями й формами, спроможна продемонструвати шедеври непересічної художньої вартості, залишається недоступною західному світові»⁶³, – Француз є тим одним із небагатьох письменників західного мислення, що зумів відчитати ту поезію простору, що у ХІХ ст. перебувала «поміж». У його творах найбільше розкривається тема конфронтації Сходу і Заходу на Галичині, але разом із протиставленням двох, галицький топос також стає тим місцем, де ці два елементи простягають одне одному руки. Так пише про Львів і Йозеф Рот: «Лемберг, місце зіткнення Сходу і Заходу», – Захід знаходить спільну мову зі Сходом, вони говорять мовою, що називається творчістю. «Кожний український селянин – це поет»⁶⁴, – пише Француз, а Мазох вважає, що музичний талант слов'ян – національна риса характеру⁶⁵.

Згадані австрійські письменники варті уваги тому, що зуміли стати гуцульськими, а також русинськими послами, творили гідний новий образ «східняка». Вони зуміли відчитати у тому народіві, що стояв «поміж», поезію їхньою справжньою чистою мовою, у молодих голосах (від)чути прадавню пісню і побачити коломийку, що її танцювали в колі на обжинкову святі і за тим гідно так, щоб Берлін – барометр західної опереткової моди, раз у раз показував на Україну.

⁶³ Там само, с.13

⁶⁴ Француз К. *Україніса: культурологічні нариси*,(пер. Рихла П.), с. 13.

⁶⁵ Л.З. Мазох, *Вибрані твори: Жіночі образки з Галичини*,(пер. Івана Герасима) Львів, 1999, С. 19-37.

РОЗДІЛ 3.

СПЕЦИФІКА КАРПАТСЬКОГО ТЕКСТУ У ЛІТЕРАТУРІ ПОЛЬСЬКИХ АВТОРІВ

3.1 Інтерес польських митців до Гуцульщини у кінці ХІХ ст.

За останнє десятиліття українсько-польська культурна співпраця набуває щораз сильнішого розмаху на академічному рівні. Сучасні польські науковці, такі, як Станіслав Славомир Нічєя, Ричард Бриковський, Володимир Вітковський та ін. присвячують велику частину своєї літературної кар'єри дослідженню й підтриманню стосунків цих двох, на перший погляд, простих країн європейського простору, але з дуже багатими духовними культурами. Наукова пристрась до дослідження української культури та літератури польськими авторами є не лише бажанням дослідити конкретного Іншого задля власного інтелектуального збагачення, але також слугує вирізненню своєї інакшості на цьому бінарному тлі та віднайденню власних культурних вкраплень у літературі польській чи українській. Саме такі дослідження запускають процес публічного самоусвідомлення та прийняття власної культури, яка, власне, й формувалася не в герметично закритому просторі, а за допомогою присутності різношерстих етнічних спільнот, що сприяли формуванню теперішнього я.

У кінці ХІХ ст. неабияким був інтерес польських письменників, фотографів, художників до гуцульського краю. Фактично український карпатський куточок входить у моду, видають книги різними мовами, пишуть репортажі, знімають фільми – і, здебільшого, завдяки Іншому. Найбільше гуцули пишуться фільмом «Тіні забутих предків» вірменського режисера Сергія Параджанова, однак мало хто знає, що першим фільмом про Гуцульщину був «Przybłęda» 1933 року польського

режисера Яна Новіни-Прибильського у чорно-білих тонах. Фільм знімали в околицях Криворівні, Ворохти, Кривополя і Жаб'є – зафіксовані мальовничі гірські краєвиди і стрімкі потоки Черемоша. Крізь образи природи режисеру вдається висвітлити експресивність почуттів героїв, а також відзняти гуцульський домашній побут, традицію ярмарку та весілля. До сьогодні цей фільм можна знайти лише в оригіналі, тобто польською мовою.

Що ж до письменників, то варто кількома словами згадати про одного з перших поляків, який посприяв внесенню гуцульської теми у ширший літературний контекст. Кароль Антоневич є уродженцем Львова, у 1830 році брав участь у Листопадовому повстанні. Згодом, за Божим покликанням, вступає до монастиря, звідки його посилають на місії до Гуцульщини⁶⁶. Найбільш відомими є його вірш «Довбуш – гуцульська пісня з Микуличина» (1837), а також «Гуцульська пташина» (1861). Темою Довбуша також цікавляться Казимир Владислав Войчицький та Йозеф Дзежковський, що й висвітлюють у своїх творах.

Окрему увагу хочу приділити іншому польському письменнику, уродженцю Галичини, доброму другові й перекладачеві творів Йозефа Рота – Юзефу Віттліну. Львів'янам він відомий перш за все через книгу «Мій Львів», у якій автор зумів дуже точно сконструювати Свій Львів крізь тогочасні топоніми та речі пам'яті. Єзуїцький парк, парк Кілінського, Гицлева гора, Головний двірець та ін. – ці назви кодуєть цілі шматки прожитих історій на реальному просторі імітованих карт минулого, сьогодні ж вони записані уже в дужках вікіпедійних дописів. Віттлін у своєму есеї зображує мову як поїзд чи трамвай, що може єднати минуле міста і його теперішнє. Львівськість української мови особлива тим, що

⁶⁶ Nicieja S. *Kresowa Atlantyda: Historia i mitologia miast kresowych*, tom IV, Opole 2014, s. 138.

увібрала у себе різні контексти Іншості початку ХХ ст. Присутність різних національних ідентичностей наклали на ту мовну призму різнокольорові вітражі, проте саме існування інших кольорів дає можливість скласти уявлення і про свій колір на мапі тогочасної «гібридної» Галичини. Врешті, ця різноманітність назавжди кристалізується в пам'яті дитинства, «роки, визначальні для всього майбутнього життя»⁶⁷, – пише Віттлін і до тієї пам'яті ми, блудні сини і доньки, рано чи пізно повертаємося.

Інша його книга, яка вже безпосередньо стосується гуцульської теми – це «Сіль землі», перша її частина вийшла 1935 року, дві інші (героєм яких мав стати Йозеф Рот) були втрачені під час Другої світової війни⁶⁸. Сам твір розпочинається так:

«У глухі закутки гуцульської землі, що літніми вечорами пахне м'ятою, у замріяні села на тихих полонинах, де пастухи дмуть у довгі трембіти, приїздить потяг. Він єдиний сполучає цю далеку місцевість зі світом. Він сліпить темну ніч яскравим світлом і гвалтує тишу й незайманість великого нічного миру. Гуркотом освітлених вагонів він розриває серпанок туману, довгим гудком будить зайців і приспану людську цікавість. Наче жажна залізна драбина, покладена на каменисту землю, зблискуючи чорним, колія біжить по дерев'яних шпалах із безкінечності в безкінечність»⁶⁹.

Тема міста тягнеться залізним поїздом у храм природи. Контури чужого і свого природного тут дуже чітко промальовані: аромат м'яти і запах залізниці, звучання трембіти і шум поїзда, повільний замріяний ритм природи і швидкий темп машини – друге ж він називає світом, коли перше залишається віддаленою місцевістю. Гуцульщина постає місцем консервації минулого, образ поїзда з'являється раптово, насилля проявляється крізь присутність двох елементів різних епох у межах єдиної геолокації. Залізниця у краю гуцулів була відкрита 1894 р., пише

⁶⁷ Віттлін Ю. *Мій Львів*. Пер. Прохаська Ю. Львів 2012, с. 85.

⁶⁸ Віттлін Ю. *Сіль землі* // Поллак М. *До Галичини*. (пер. Волховська Н.) Чернівці 2020, с. 103.

⁶⁹ J. Wittlin, *Sól ziemi, Wysoki zamek*, 1935, 16, пер. Неля Ваховська

австрійський журналіст Мартін Поллак, роман розпочинається тим, що війна вириває піхотинця Пйотра Нєвядовського із його станційного життя.⁷⁰ Поява поїзда на Гуцульщині фактично дорівнює появі чогось зовсім Чужого, образ агресивної машини, яка зі швидкістю вривається до зеленого храму дорівнює тільки цьому визначенню. Цікаво, що матеріали для свого роману Віттлін збирає у часі своєї еміграції у Франції, а згодом, після Першої Світової війни, він переїжджає до Америки. Тож місця, згадані у романі, фактично взяті з пам'яті. Це, власне, те, що об'єднує «Мій Львів» і «Сіль землі». Коли повернення на Галичину стало фізично неможливим, письмо стає для письменника чи не єдиним простором втечі у минуле.

3.2 Свій – Інший: Станіслав Вінценз у стосунку до Гуцульщини на тлі релігійних мотивів

Крізь початкові етнографічні нариси про Гуцульщину та репортажно-мандрівні тексти західних письменників підходимо до ознайомлення із найвидатнішим Іншим Гуцульщини – Станіславом Вінцензом. Багато науковців та літературознавців погоджуються, що ніхто з іноземних письменників не писав з такою любов'ю та відчуттям духу Гуцульщини, як він. Народився Вінценз у Слободі Рунгурській – гуцульському селі на південний захід від Коломиї, де на початку 1880-х відкрили багаті нафтові джерела⁷¹. Подібно до згаданих австрійських письменників, Вінценза бавить няня, яка є гуцулкою. Кажуть, що навіть першою мовою, якою заговорив майбутній письменник, була саме гуцульська.

⁷⁰ Поллак М. *До Галичини: Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини.* (пер. Ваховська Н.) Чернівці, 2020, с. 104

⁷¹ Поллак М. *До Галичини: Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини.* С. 114.

Після своїх студій у Львові та Відні, після Першої світової війни, у якій письменник воював на боці Австро-Угорщини, а потім Польщі, після своєї редакторської діяльності у Варшаві, Вінценз перебирається на Гуцульщину для того, щоб писати свій роман, який згодом матиме назву «На високій полонині».

Концептуальність письма Вінценза відрізняється від творів усіх тих письменників, які були предметом аналізу у попередніх розділах і підрозділах. По-перше, з'являються персонажі з давніми забутими іменами. У першому томі «Гуцульщини» Володимира Шухевича, як і у Вінценза, є згадка імені Фока: «*В 1870 відбув я з моїм шкільним товаришем першу прогулюку на Чорногору. Провідника і двоє шкапет мали ми з Жабя (...) Фока ішов сьміло наперед, за ним воліклас ся Розінінте*»⁷² – у романі «На високій полонині» ім'я Фоці дане в честь патрона, свої іменини він святкує у середині серпня, його фігура є прикладом носія «старовічної мудрости». Подібно до Фоки, є ще один карпатський герой, що знається на давних традиціях. Мова йде про діда Иванчіка з роману Петра Шекерика-Доникова, з яким згодом проведемо декілька паралелей.

Автор віддає неабияку шану назвам, у романі нагромаджена велика кількість оронімів: «*Литали ті голоси з Козьої на Погорівку, з Погорівки на Гаджину, з Гаджини на Маришеску, з Маришески на Млаки і Псарівку, із Псарівки на Озірний і Кострич*»⁷³. На рівні архетипу ватри автор підкреслює спорідненість різних етнорегіонів на лексико-семантичному рівні: «*Ватра – стара назва вогнища в усіх пастухів і горян на безмірних карпатських хребтах, у румунів, русинів, угорців, секлерів, сербів, саксонців і німців*»⁷⁴, – ватра, наче праліс, що об'єднує усі народи їхнім спільним

⁷² Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. С. 68.

⁷³ Вінценз С. *На високій полонині*. I том. Івано-Франківськ: Лілея 2018, с. 13.

⁷⁴ Там само, С. 17.

походженням, ватра також символізує коло, навколо якого збирається спільнота для виконання певного ритуалу. Вогонь живий, за Вінчензом, є пульсом стаї, а стая – тілесною оболонкою ватри – ця думка подібна до християнського трактування церкви, яка символізує фізичну присутність спільноти і Христа, що, власне, і є тим пульсом, навколо якого збирається стая.

Повертаючись до теми про топоніми, варто сказати, що автор вживає у тексті не тільки карпатські за своїм походженням: «*Будуть великі музиканти гуцульські з Жаб'я, з Ясенова і Голів*»⁷⁵, а також іноземні: «*Будуть панове зі Львова, з Відня, з Варшави, зі Слободи-Ропи, з Мадярів, з Англії і з Америки*»⁷⁶, – звичай запрошення Фокою людей з різних куточків світу на весілля доньки підкреслює широту гуцульської гостинності, а також відсилає до біблійної притчі про весільний бенкет (див. Мт 22:1-14). Фока запрошує усіх знайомих з полонини і просить їх передати і своїм знайомим, щоб приходили. Тих же, хто прийде здалека, просить не турбуватися про притулок, адже він про все подбає і кожному наготує місце⁷⁷. Читаючи ці фрагменти, підходимо до наступної важливої характеристики роману – його релігійного синкретизму. Іван Гречко у своїй книзі «Іванове стремління» пише про елементи обсервації та психоаналізу як науковий апарат, яким дуже вміло послуговувався Вінценз, проникаючи в глибини соборної душі гуцула, його ментальності та синкретичної релігійності⁷⁸.

Досліджуючи роман «На високій полонині» Станіслава Вінченза, майже неможливо уникнути мітологізації дійсності й оритуалення будь-якого християнського святкування. Тож перш, ніж зрозуміти сам феномен

⁷⁵ Там само, С. 14.

⁷⁶ Там само, С. 14.

⁷⁷ Там само, С. 14.

⁷⁸ Гречко І. *Іванове стремління*. Львів: Свічадо 2015, с. 486.

гуцульського релігійного ритуалу, варто не тільки увійти в мітологічну дійсність гуцульського простору, але й зануритись далеко глибше, крізь світ традицій, явищ та вірувань у саме *архе* і спробувати зрозуміти релігійну генезу Гуцульщини.

Від початку Хрещення Русі на українських землях християнство, під впливом культурних аспектів, завжди мало деформований вигляд у своїй історії. Якщо накласти теперішню мапу українських кордонів (включно з територією Криму) на дохристиянський простір, то побачимо суміш різних племен зі своєю культурою, релігією і традицією. Під впливом політичних походів, завоювань, а також еволюційного процесу, племена збільшуються, інкультуруються, внаслідок чого наслідують і набувають спільних обрисів, через що можуть разом співіснувати під спільною назвою «русини» і під пануванням одного князя Володимира, що охрещує свої народи новою релігією – християнством. Від цієї історичної події залежить подальша еволюція усього русинського народу, що на той час був язичницьким.

У лінгвістиці термін «білінгвізм» позначає процес орудування двома мовами як рівноправними частинами. Чи можемо говорити про те ж і щодо релігійного життя на території України ХІХ ст., застосувавши аналогічний термін двовір'я? Напевно так, якщо б християнство і язичництво збереглися у чистій формі і дотепер, однак Володимирове Хрещення не передбачало толерування інших релігій, знаком цього було повалення на пагорбі біля княжого палацу шістьох ідолів і будування Софіївського собору неподалік. З такого спектру бачимо ще одну зустріч Заходу зі Сходом на українській території – зустріч релігії Заходу і східних вірувань. Монотеїзм приходить на зміну політеїзму. У цьому контексті, напевно, більш підходящим лінгвістичним аналогом може бути явище дислалії, ніж білінгвізму. Тобто духовний світогляд гуцулів має більше ознак релігійного синкретизму, аніж двовір'я. Наші предки об'єктом свого поклоніння вважали природу, вони в

буквальному значенні обожнювали її. Така своєрідна інкультурація двох релігій могла статися за умови, що одна не має цілковитої суперечності іншій. Природа не суперечила християнським догмам, оскільки у філософії християн природа є Божим творінням. Споглядаючи видиму природу, ми пізнаємо Бога. Для язичництва важливо сенситивно відчувати божественне. Стрибог, якого можна відчутти шкірою, Дажбог, якого можна побачити, Перун або Чорнокнижник, якого можна почути. Також тут відіграє свою роль і певний інтермедіальний аспект, який часто зустрічаємо у двох романах: «Дідо Иванчік» та «На високій полонині» – візуалізація явищ природи, зодягнення божественного у людське тіло з певними деформаціями. Потребу втілення божественного реалізує Воплочення Ісуса Христа, що є поєднанням природи людської і божественної, тому язичницьке відчуття природи впливає на особливе сприйняття християнського Бога.

Щодо гуцульської мітології, то інкультурація з Іншим не відбулася до кінця і сьогодні існує у різних своїх проявах. У романі Вінченза головний герой Фока прославляючи свого патрона, молиться такими словами: *«Звідки проходиш, дєдику святий, чи від сонечка чи від місяця, від народів хмаристих, чи з країв вогнистих? Куди полетиш, Фоко святий? Звідки тебе знову виглядати, з якого гостинця – шляху далекого, святесенький гарячий? Приходь, паломнику ясний, прилети, поглянь зірницею палаючою. Тверезим приходи, не п'яним, наш отче! І впізнавай дітей своїх, твоє начало, не забувай нас. І давай великі накази вогням і вогникам своїм, аби щадили нас, помагали нам»*⁷⁹, що за формою дуже нагадує молитву Христа «Отче наш». Її початок стверджує локалізацію Бога «на небесах», у своїй молитві Фока піддає сумніву конкретне місцезнаходження та й саму генезу Бога. «Чи від сонечка чи від місяця» є, власне тією другою природою релігійної

⁷⁹ Вінченз С. *На високій полонині*. С. 136.

синкретичності. Сам покровитель наче християнський, однак святкування його своїми ознаками трохи віддалене від цієї віри. Символи сонця та місяця у гуцулів мають особливі священні значення. На цьому Петро Шекерик-Доників особливо акцентує у своїй книжці «Рік у віруваннях гуцулів», де *«Ключі від усіх штирьох пір року держет у своїх руках штири головні рокові с'єтці: від весни сєтий Юрій, від літа сєтий Петро, від осени сєтий Дмитрій, а від зими сєтий Николай»*⁸⁰. Пори року починаються святом на честь якогось святого. Головним же календарем, по якому визначають початок року і місяця, є власне, місяць і сонце. За небесними світилами люди орієнтуються у Своєму часі: *«На згибку місяця бійно ходити по ночах, бо можетци шош ничісте показати або й осахнути»* або *«Старого місяця ни добре рубати дерево, бо уно си прудко старієт»*. Важливим світилом є сонце і його дуже часто згадує автор у романі «Дідо Иванчік». За сонцем ворожать, сонцю поклоняються, а свято Різдва є фактично святом сонця:

*«Радувалиси усі Риздву, бо Риздво – це велика днина у року. На Риздво робиласи біршия днина. Праведне Сонечько зачінало вид Риздва убиратиси в силу. Перемагало тепло над студіньов. Вид Риздва родиласи Божя Весна, – потіха усіх живуущих людий на світі»*⁸¹. Написання назви цього світила з великої літери вказує на божественне вшанування сонця, а приставка прикметника «праведне» на його величність і важливу участь у житті гуцулів. Тут можна провести паралель між пошануванням сонця возвеличеними епітетами і фіксованими (орнаментальними) епітетами у давньогрецьких епосах: Одисей велемудрий, Телемах тямовитий. Герої грецьких епосів зазнавали великої слави і пошани, тому за їхніми іменами у піснях були закріплені особливі епітети возвеличувального характеру.

⁸⁰ Шекерик-Доників П. *Рік у віруваннях гуцулів*. Верховина: Гуцульщина 2009, с. 4.

⁸¹ Шекерик-Доників П. *Дідо Иванчік*. Верховина: Гуцульщина 2012, с. 73.

Прохання Фоки надавати вогням наказів вияскравлює те, що сили природні, у які вірили первовічні люди, все ж підпорядковуються чомусь одному і вищому, можна сказати, що релігія гуцулів радше мала монотеїстичний характер, попри свою неокресленість контурів Бога та невідомість його природи до кінця. На потвердження цієї думки можна навести в приклад ще одне місце із твору Вінченза: *«Добрий ліс, Божий ліс, Бог його садив, а лісові духи, або нявки – водяниці з озер під верхами – пестять його, прислухаються до нього. І хіба лише Бог буде рубати його вихорами, громами, хоча і називається він панською власністю»*⁸², – окрім підкреслення рис монотеїзму на теренах Гуцульщини, у поданих рядках бачимо ще один біблійний образ – саду, раю, якого Фока не сміє рубати: *«І виростив Господь Бог із землі всяке дерево, приємне на вигляд і добре для їжі, і дерево життя посеред раю, і дерево пізнання добра і зла»* (Бут. 2:8-9). Біблійний образ дерева характеризується прикметниками «приємне», «добре», «те, що дає життя», отже, сотворене на користь людині, дає їй ресурс і наповнення, а також слугує певним місцем втечі для худоби лісової і Божої⁸³. Автор роману «На високій полонині» також проводить паралелі між Різдом, Весіллям і Сотворенням світу: *«Бо весілля обіцяє новий світ, нове життя, так як тиждень творіння, як святочний тиждень Різдва»*. У Вінченза зовсім інший підхід до опису гуцульської традиції, на відміну від Мені Мюріел Норман, Бернарда Ньюмана чи Францоza – вони описують, до прикладу, те ж саме весілля поверхово, концентрують свою увагу на різницях між поверхнями своєї церкви і гуцульської, знаходять відмінності між екстер'єрами та інтер'єрами Свого та Іншого, вияскравлюють кольористику, Станіслав Вінценз не проводить паралелі, хоч і мав великий досвід проживання за кордоном. Він акцентує на тій частині айсбергу традицій, що перебуває під водою. Більше того, пише про це з перспективи

⁸² Вінценз С. На високій полонині. С.11

⁸³ Там само, С. 11.

Свого. Верхній частині айсбергу належить віддати складну архітекtonіку тексту, численні гуцульські декорації, які пронизують текст від початку і до кінця: образи коней, яких письменник називає «особливою оздобою і гордістю Гуцульщини»⁸⁴, гуцульська ноша, вівці, смереки, а також такі класичні образи, як літургія та весілля. Поряд із декораціями та великою системою символів у тексті присутні й інші ознаки, характерні орнаментальному стилю писання. Вінценз наповнює свій текст ліричними відступами, екскурсами до «старовічної правди», біблійними алюзіями разом із різними мітологічними нашаруваннями. Попри своє виховання в атмосфері західної культури, що замикається у строгих рамках духовної дисциплінованості католицизму, Вінценз зумів абстрагуватись від свого світоглядного «Я»⁸⁵ і разом з тим проникнути у дуже контрастну культуру і релігійність гуцулів, і настільки наблизитись до Свого, що його роман можна ставити на один культурно вартісний щабель із «Дідом Иванчіком» Петра Шекерика-Доникова.

⁸⁴ Вінценз С. *На високій полонині*. С. 27.

⁸⁵ Гречко І. *Іванове стремління*. С. 487.

ВИСНОВКИ

У цій роботі проаналізовано найвідоміші та найбільш показові приклади міжкультурної взаємодії між гуцулами та чужоземцями, в основному – із Західної та Центральної Європи. Зроблено це було з метою виявлення реальних моделей стосунків між частково ізольованою етнічною групою із Іншими, способів сприйняття цими Іншими екзотичних старовинних традицій, ритуалів, незвичних для них правил соціального устрою тощо.

Тому перелусім, у першому підрозділі першого розділу, було детально вивчено етнографічний склад традиційної території проживання гуцулів (зокрема – Косівського повіту на Галичині). В ході дослідження було виявлено, що гуцули здавна проживали не лише поряд із іншими рутенами (тодішня самоназва галицьких українців), а й мали численні контакти з представниками інших національностей та віросповідань, що підважує теорію про те, що гуцули були ізольованим етносом, не знали про чужі культури та не взаємодіяли з ними. Це підтверджують такі свідчення, як дані австро-угорських переписів населення 1880 і 1890 років, а також етнографічні праці Карела-Франтішека Владислава Запа («Мандрівки та прогулянки по Галицькій землі»), Раймунда Фрідріха Кайндля («Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази») Володимира Шухевича («Гуцульщина») тощо. Однак ці ж дослідники також виокремили й окремі характеристики (одяг, тілобудова, мова тощо), через які гуцули усвідомлювали свою окремішність та іншість.

З цієї причини також і в літературі різні письменники застосовували різноманітні прийоми, щоби підкреслити цю унікальність та відмінність. Такі прийоми Ярослав Поліщук називає «екзотизмами». Проаналізувавши

художні твори українських та іноземних авторів, вдалося виокремити декілька типів екзотизмів, які застосовувались до зображення гуцулів, їх побуту, культури та місця проживання: увиразнення та виділення специфічної діалектної лексики (І. Франко, Г. Хоткевич); мітотворення чи наповнення розповіді й описів казковим ореолом (К. Е. Француз); навмисне приземлення сюжету як противага до протилежного типу (В. Стефаник); вибіркова лексична генералізація назв специфічних чи екзотичних назв і явищ (Б. Ньюман, М. М. Норман-Дові) та інші.

У підрозділі 1.3. розглянуто проблему відмінності ступеня екзотизації окремих елементів гуцульського побуту для представників різних народів. Зокрема, окремі слова, що в гуцульському діалекті тотожні румунським, словацьким, болгарським еквівалентам або є запозиченнями з цих мов, не можуть бути віднесені до категорії екзотизмів з точки зору носіїв цих мов у такій самій мірі, як вони є ними для українців або для іноземців. Проте, ці слова і явища в різних близьких і споріднених культурах можуть отримувати різний культурний (літературний, мітологічний тощо) контекст.

У наступних двох розділах (2 і 3) детальніше описано кожен окремий літературний текст, що став задокументованим свідченням взаємодії гуцулів з Іншими (у цих випадках Іншими є чужоземці, представники різних національностей: англійців, австрійців, поляків) наприкінці ХІХ – у першій третині ХХ століть.

Розповіді англійців (Б. Ньюман та М. М. Норман-Дові) сповнені гумористичних, іронічних зауважень, але також описів своїх психологічних переживань та досвіду відчуження, що робить їхні твори цінними не лише в художньому та культурологічному плані, а й як матеріал для психоаналітичного й екзистенціального розбору, що допомагає описати

досвід перебування Іншого в середовищі абсолютно відмінному від їх звичного культурного, соціального та релігійного контексту.

У наступному підрозділі (2.2) мова йде про двох етнічних австрійців, які, тим не менш, вирости на території Галичини, а тому мали свої перші безпосередні контакти з гуцулами не як дослідники чи мандрівники, а в побутовому житті, хоч вони для них однаково належали до категорії чужинців. Таким чином, вони представляють для нас зовсім іншу модель Іншості й сприйняття екзотичної для них культури, у яке, зокрема, входять місцеві стереотипи та досвід зустрічі з горянами за межами їх звичного середовища проживання: у місті, в своєму рідному домі тощо. Характерними рисами згадок про гуцулів, які нам залишили Л. З. фон Мазох та К. Е. Француз, є підкреслена їх романтизація як гордого, войовничого і непокірного народу (що пов'язано із популярним тоді на Галичині образом бунтівливого опришка), але також надзвичайно обдарованого численними творчими талантами.

Третій розділ присвячений авторам-полякам, які писали про Гуцульщину наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. У підрозділі 3.1 згадано декількох польських письменників, які зображали гуцулів романтизовано, їхнє життя описували як боротьбу за свободу (наприклад, поезії К. Антоневича, К. В. Войчицького та Й. Дзежковського) або як пасторальну ідилію, яку руйнує сучасна для цих літераторів цивілізація (наприклад, образ залізниці з роману Ю. Вітліна «Сіль землі»).

Зовсім інші справа – С. Вінценз, якому був присвячений останній підрозділ (3.2) цієї роботи. Народившись на території Гуцульщини, маючи няньку-гуцулку та іще чимало контактів з горянською культурою, він став прикладом інкультурованого й асимільованого Іншого, який зміг стати настільки «своїм», наскільки це було можливим. У своєму романі «На

високій полонині» йому вдалося не просто поверхнево описати звичаї, ритуали, архітектуру, одяг гуцулів, як це робили попередні автори, а висловити їх внутрішній світогляд, включно з релігійним синкретизмом, що включав у себе навколоязичницьке обожнювання природи з елементами християнського світобачення. Через це його твір можна порівнювати з подібними зразками гуцульської літератури, наприклад, із романом «Дідо Иванчік» Петра Шекерика-Доникова.

Таким чином, розглянувши різні моделі сприйняття і взаємодії гуцулів представниками різноманітних європейських народів, ми можемо трохи ближче підібратися до відповіді на головне питання, яке я згадала у вступі: «Чи потрібні ми Європі?». На прикладі гуцульського субетносу та його стосунки з Іншим, ми побачили, що наша культурна самобутність та ідентичність здатна захопити, зацікавити іноземців, а також те, що сам момент зустрічі з Іншим є необхідним як для нас, так і для них, причому не лише для розширення свого горизонту бачення світу, а для заглиблення у пізнання себе, своєї культури, економіки, релігії, побуту тощо. Руйнування бар'єрів, розширення міжкультурних зв'язків — це те, що допомагає об'єднувати людей різних народів та віросповідань. Ми, українці, можемо ще багато разів ставати Іншими для сусідніх та дальніх народів та приймати як «безпечних Інших» їх. Причому, як показує приклад гуцулів, для цього не обов'язково завжди бути лише покритими ореолом таємничості, ізольованості та надмірної романтизації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основні джерела:

1. Вінценз С. *На високій полонині*. I том. Івано-Франківськ: Лілея 2018.
2. Вітгліні Ю. *Мій Львів*. Пер. Прохаська Ю. Львів 2012.
3. Вітгліні Ю. *Сіль землі* // Поллак М. *До Галичини*. (пер. Волховська Н.) Чернівці 2020.
4. Дові М. *Дівчина в Карпатах*. Переклад Марчук Н. Львів: Априорі 2020.
5. Мазох Л. *Вибрані твори: Жіночі образки з Галичини*, (пер. Івана Герасима) Львів, 1999.
6. Мазох Л. *Мандрівні комедіанти*. Харків: Фоліо 2020. [PDF]
7. Пушак А. *По стороні Станіслава Вінченза* // сайт: *Stowarzyszenie Res Caroathica*, <<https://www.rescarpathica.pl/index.php/biblioteka/spis-wg-autorow/18-biblioteka-ua/72-po-stronie-stanislawa-vincenza-ua>>
8. Француз К. *Боротьба за право*. (пер. М. Атаманюк). Чернівці 1910.
9. Шекерик-Доників П. *Рік у віруваннях гуцулів*. Верховина: Гуцульщина 2009.
10. Forst B. / Roth J. *Wanderer zwischen drei Welten* // *Frankfurter Hefte*, hf. 6. 1952.
11. Norman M. *A Girl in the Karpathians*. London: George Philip & Son 1892.
12. B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]
13. J. Wittlin, *Sól ziemi, Wysoki zamek*, 1935, 16, пер. Неля Ваховська

Додаткова література:

1. Головащук С. *Словник-довідник з українського літературного слововживання*. Київ: Наукова думка 2004.
2. Гречко І. *Іванове стремління*. Львів: Свічадо 2015.
3. М. Домашевський. *Історія Гуцульщини: Гуцульський дослідний інститут в Чикаго, США // Конференція Гуцульських Товариств Америки і Канади в Чикаго*. Том 1. Чикаго – Львів 1995.
4. Кайндль Р. Ф. *Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази* // *Молодий буковинець*. Чернівці 2000.
5. Кубійович В. М. *Етнічні групи південнозахідньої України (Галичини) на 1.1.1939* // *Національна статистика Галичини*. Вісбаден 1983.
6. М. Кланська, *Українська література в Австрії, австрійська в Україні: Від Коломийського Дон-Жуана до нового Іова*.-Київ, 1994.

7. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці: Золоті литаври 2001.
8. Сартр Ж.П. *Екзистенціалізм – це гуманізм*. [PDF]
9. Поллак М. *До Галичини: Про хасидів, гуцулів, поляків і русинів. Уявна мандрівка зниклим світом Східної Галичини та Буковини*. (пер. Ваховська Н.) Чернівці, 2020.
10. *Ровенчак І. Бальтазар Гакет як географ України*] // Історія української географії. — Тернопіль, 2000. — Вип. 2. — С. 56
11. Теслюк Г. *Вступа лекція. Три світи Біблії* // Youtube. www.youtube.com (дата звернення 15.02.2021).
12. *Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів* (ред. Єрмоленко С.). Київ: Либідь 2001.
13. К. Фокс, *Спостерігаючи за англійцями*, (пер. Госовської М.). Львів, 2018.
14. Хоткевич Г. *Камінна душа*. Харків: Фоліо 1911.
15. Шухевич В. *Гуцульщина в 5 частинах*. Харків: видавець Олександр Савчук 2018.
16. Hacquet V. *Dziel wszystkich // Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach podróżników. Wybor tekstów z lat 1795-1939*, с.16. (Переклад мій МК).
17. Karel W. *Cesty a procházky po Halické zemi*. Praga 1844. (Переклад мій МК)
18. Nicieja S. *Kresowa Atlantyda: Historia i mitologia miast kresowych*, tom IV, Opole 2014.
19. Novák, J. *Carpathian Landscape as a Cultural Phenomenon // Životné prostredie* 2018.
20. Polishczuk J. *Ukrainskie rozstaje*. Białystok 2015.

ДОДАТКИ

Додаток 1

1. Timár, G., Molnár, G., Székely, B., Biszak, S., Varga, J., Jankó, A. (2006): Digitized maps of the Habsburg Empire – The map sheets of the second military survey and their georeferenced version. Arcanum, Budapest, 59 p. ISBN: 963-7374-33-7

Додаток 2

2. Dzieł wszystkich // Dawne Pokucie i Huculszczyzna w opisach podróżników. Wybór tekstów z lat 1795-1939. Warszawa: Dialog 2001

Додаток 3

Tab. 1. Salašnicke toponymá v jednotlivých krajinách karpatského oblúka a ich význam

Rumunsko	Ukrajina	Poľsko	Slovensko	Česko	Význam
-	Berdo	Berdo	Brdo	Brdo	skalnatý horský pretiahnutý hrebeň
-	Beskidy	Beskid, Bieszczady	Beskydy, Beskyd	Beskydy	typ pohoria s pasienkami bez lesa
-	Bukovina	Bukowina	Bukovina	Bukovina	pasienok v lesnom bukovom pásme
Comarnic	Komarnik	Komarnik	Komárnik	-	miesto na uskladnenie syra
-	-	Cyrhla, Cerschla	Črchľa	-	črchľovaním (zbavením kôry) odlesnený horský hrebeň
Certeze	Czertez	Czertež	Čierfaž	-	pôda získaná vyklčovaním lesa, hraničná oblasť
Dumbrava	Dubrava	-	Dúbrava	Doubrava	dúbrava, háj
Groapa	Gropa	Grapa	Grapa	Grapa	roklina, zráz, príkry, strmý svah s jamami
Grui, Gruiu	Gruň	Groň	Grúň, Grúnik	Grúň, Grúnik	nezalesnené horské úbočie
-	-	Hala	Hofa	-	nezalesnený vrchol nad hornou hranicou lesa
Chicera	Kičera, Kičerka	Kiczera, Kiczora	Kýčera, Kýčerka	Kýčera	strmý, úplne alebo čiastočne zalesnený vrchol
-	-	Jaworzyna, Jawornik	Javorina, Javorinka, Javornik	Javořina, Javorník	pasienok v lesnom pásme s výskytom javora
-	-	Kikula	Kykula	Kykula, Kykulka, Čigula	strmý odlesnený vrchol
-	Lisina, Lisa	Lysa	Lysá, Holica	Lysina, Lysá	holý vrchol hory bez stromov
-	Majdan	Majdan	Majdan	-	voľné priestranstvo, otvorený priestor
Mágura	Magura	Magura	Magura, Magurka	Magura, Magurka	vrchol, kopec
-	-	Mražnica	Mraznica	-	miesto na zimovanie oviec
Muncelu	Mencul, Muncel	Menczyl, Muńcol	Minčol	-	kopec, návršie, vrchol hory
Palenița	Palenicja	Palenica	Palenica	Palenica, Pálenisko	plocha po vypálení lesa
Plai, Plaiul	Plaj, Platek	Plaj	-	-	starý chodník pastierov cez chrbát polonín/planín
Planina	Polonina, Poloninka	Polonina	Planina, Polonina	-	nelesná plocha nad hranicou lesa
Pleasu	Pleša, Pleška	Plasza	Plešina	-	otvorená nezalesnená horská plocha
Polana	Poljana	Polana	Pofana, Polianka	Polana	horská lúka obklopená lesom
Prislop	Pereslip, Prislup	Przyslop	Prislop	Prislop, Přischlop	plytké sedlo medzi vrchmi
-	-	Salaszysko, Kosarzysko	Salašisko, Košarisko	Košarisko, Salašisko	plocha na pasienku, kde bol umiestnený salaš, košiare
Sălaș, Sălașe, Sălasul	-	Salasz	Salaš	Salaš	pasienok s prístreškami pre pastierov
Sihlea	Sichla	Sichla, Sihly	Sihla	Sihly	mladý, slabo vyvinutý ihličnatý porast na lúke
-	-	Solnisko	Solisko, Solište, Sofovka	Solisko	plocha, kde sa ukladala soľ pre ovce
Strimba	Strimba	-	-	-	hora – výškový bod
-	-	Žar, Ždžar	Žiar, Ždiar	Žar, Žara	lokality po vypálení lesného porastu na získanie pasienka

3. Кубійович В. М. *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939 // Національна статистика Галичини. Вісбаден 1983*

Додаток 4

"JEFF PETERS"

MY HUCUL HOSTS

4. B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

Додаток 5

5. B. Newman, "Pedalling Polland" Peach Publishing, 1935 [PDF]

Додаток 6

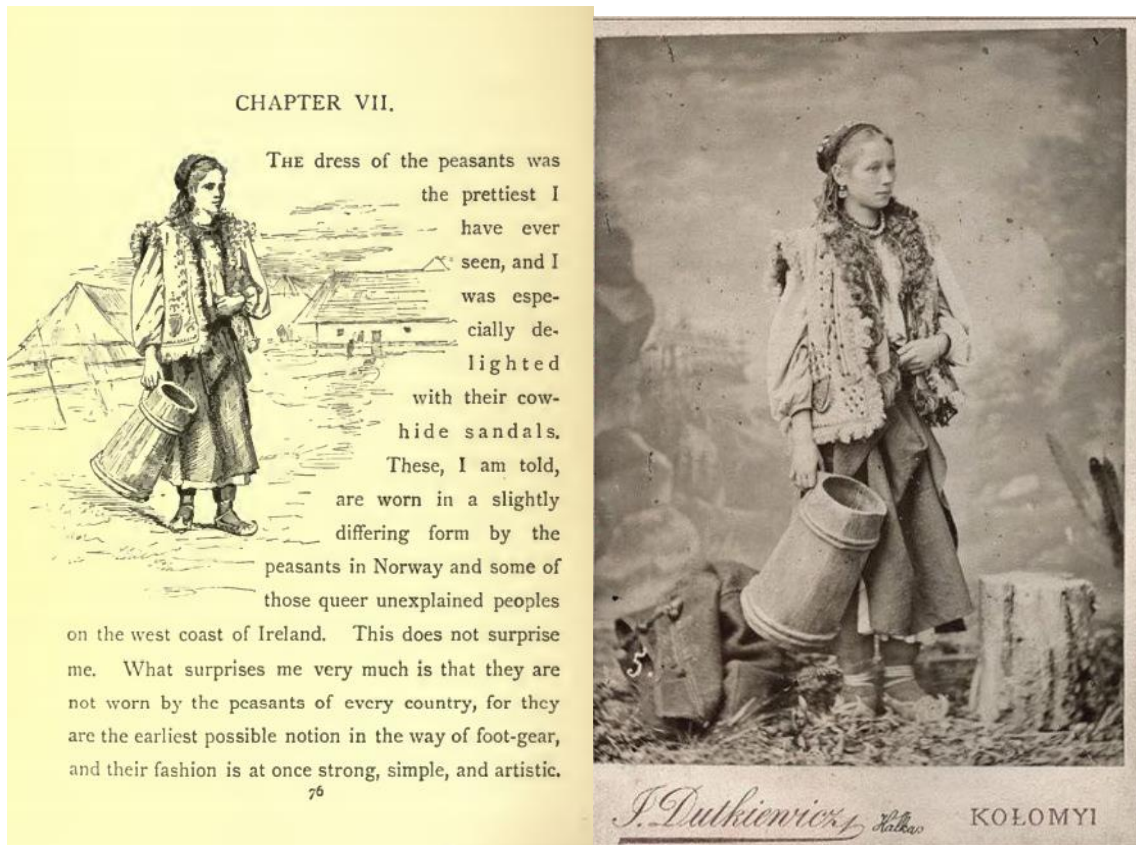

6. Norman M. *A Girl in the Karpathians*. London: George Philip & Son 1892.

Додаток 7

Norman M. *A Girl in the Karpathians*. London: George Philip & Son 1892.

Norman M. A *Girl in the Carpathians*. London: George Philip & Son 1892.

7. <https://www.lvivcenter.org/en/discussions/juliusz-dutkiewicz/>

Додаток 9

8. <https://www.loc.gov/maps/?dates=1700/1799&fa=contributor:bowen,+emanuel>

Додаток 10

9. <https://resolver.kb.nl/resolve?urn=urn:gvn:KONB01:40>

Додаток 11

10. Norman M. *A Girl in the Karpathians*. London: George Philip & Son 1891.